

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ, НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Шологон Лілія Іванівна

СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ:

МОВА ТА ПИСЬМО

Методичний посібник для студентів
другого курсу заочного відділення
Інституту історії і політології
напряму підготовки 6.020302 - Історія

Івано-Франківськ

УДК 371.214.114

ББК 74.580.263.1

Методичний посібник з нормативного курсу “Спеціальні історичні дисципліни: мова та письмо” для студентів другого курсу Інституту історії і політології підготувала кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства Шологон Лілія Іванівна.

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор

Савчук Борис Петрович

кафедра туризму і краєзнавства

Інституту туризму

Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника

кандидат історичних наук, професор

Дерев'янка Сергій Миронович

кафедра історіографії і джерелознавства

Інституту історії і політології

Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника

Рекомендовано до друку

Вченою радою Інституту історії і політології

Прикарпатського національного

університету імені Василя Стефаника

(протокол № 9 від 31 травня 2012 р.)

© Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Навчальна програма курсу.....	5
Тематичний план.....	24
Плани семінарських занять та методичні рекомендації.....	25
Методичні рекомендації до виконання самостійної роботи.....	29
Запитання до залікового контролю.....	71

Історична наука робить свої висновки на основі історичних джерел. Тому для історика необхідно володіти принципами і методами їх наукової критики, які розробляє джерелознавство. Критика джерела також передбачає використання прийомів так званих допоміжних історичних дисциплін, котрі мають свою галузь дослідження і розробляють специфічні методики і технічні прийоми для вирішення завдань переважно зовнішньої критики певного виду джерел. До числа допоміжних історичних дисциплін відносяться палеографія, епіграфіка, дипломатика, кодикологія, неографія, хронологія, метрологія, нумізматики, боністика, сфрагістика, геральдика, генеалогія, ономастика та інші.

Поглиблення теоретичних питань і на їх основі приватних методик спеціальних історичних дисциплін привело до того, що вони стали вирішувати не тільки традиційні завдання джерелознавчої критики, але й давати матеріал для висновків в галузі соціально-економічної, політичної і культурної історії. Наприклад, спостереження над графікою букв в палеографії допоможе з'ясувати, ряд питань про рівень розвитку писемності, освіченості і специфіку роботи державних установ.

Прямий вихід допоміжних історичних дисциплін на історію свідчить про те, що їх використання не обмежується тільки рамками джерелознавчої критики, а може мати і цілком самостійне значення в дослідженні загальних питань історичного процесу. У зв'язку з цим допоміжні історичні дисципліни мають достатньо підстав називатися спеціальними (ця назва, поряд з традиційною, сьогодні є загальноприйнятною) і відіграють важливу роль у підготовці спеціаліста-історика.

Тема 1. Спеціальні історичні дисципліни, їх місце та роль в розвитку історичної науки. Історія виникнення та розвитку

Роль історичних джерел в дослідженні минулого. Внутрішня та зовнішня критика джерел. Спеціальні історичні дисципліни. Предмет дослідження спеціальних історичних дисциплін. Об'єкти дослідження окремих спеціальних історичних дисциплін. Особливості їх методологічних прийомів.

Співвідношення джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін. Необхідність використання висновків спеціальних історичних дисциплін в галузі соціально-економічної, політичної і культурної історії.

Система спеціальних історичних дисциплін. Перша група: хронологія, історична географія, топоніміка, картографія. Друга група спеціальних історичних дисциплін: палеографія, епіграфіка, берестологія, філіграномія, кодикологія, неографія, дипломатика, метрологія. Третя група спеціальних історичних дисциплін. Джерела емблематичного та символічного характеру. Нумізматика, боністика, геральдика, сфрагістика, вексилологія, фалеристика, медальєрика. Генеалогія. Іконографія. Філателія. Філокартія.

Практичні потреби рабовласницького та середньовічного суспільства. Поява та розвиток методів і понять, що стали невід'ємною частиною спеціальних історичних дисциплін. Наукове обґрунтування спеціальних історичних дисциплін. Праці Ж. Мабільона, Ж. Шампольона та їхній вплив на розвиток палеографії, епіграфіки, дипломатики, археології. Дослідження в галузі дипломатики німецького вченого Гаттерера в другій половині XVIII ст.

Формування хронології як самостійної історичної дисципліни. М. Броссе, Ф. Кальтенбруннер, Ф. Гінцель, Р. Паркер, Р. Севель. Розробка теоретичних основ хронології, вдосконалення практичних методів переведення дат з давніх систем літочислення на сучасні.

Внесок вчених Росії та України в наукове обґрунтування спеціальних

історичних дисциплін. В. Татищев, М. Карамзін. Використання хронології, геральдики, сфрагістики для створення узагальнюючої праці з історії Росії. Монографія А. Лакієра „Руська геральдика” (1855 р.) – перша спеціальна наукова праця в Росії про печатки та герби. Дослідження А. Ламберті „Про початкове проходження і сьогоднішній стан Російської лінійної міри, ваги” (1849 р.) Ф. І. Петрушевського. Палеографічні та філігранологічні дослідження XIX ст. А. Востокова, І. Лаптева, К. Тромоніна, В. Щепкіна, М. Ліхачова та інші. Дослідження в галузі хронології, генеалогії та нумізматики.

Розвиток спеціальних історичних дисциплін в Україні (XIX – поч. XX ст.) М. Максимович, Д. Багалій, О. Лазаревський, М. Берлінський. „Тимчасовий комітет по дослідженню старовини” (1835 р.), „Тимчасова комісія для вивчення давніх актів” (1852 р.), „Одеське товариство історії і старожитностей” (1839 р.), „Історичне товариство Нестора - літописця”, „НТШ” (1892 р.), „Історичне товариство” в Чернівцях (12 липня 1902 р.).

Запровадження спеціальних історичних дисциплін як обов’язкових для підготовки спеціалістів-істориків. Петербурзький та Московський археологічні інститути, Львівський, Київський, Одеський, Харківський університети.

Роль спеціальних історичних дисциплін в радянській історичній науці. Підвищений інтерес до джерел, пов’язаний з вивченням історії народних рухів, боротьбою різних соціальних груп. Збірник статей „Проблеми джерелознавства” (30-ті роки XX ст.). Кінець 50-х рр. XX ст. – поява серійних видань по окремих дисциплінах. „Археологічний щорічник” (1957 р.), „Нумізматика і сфрагістика” (1960 р.), „Нумізматика і сфрагістика” (1963 р. в Києві), „Історичні джерела та їх використання” (1964 р. в Києві), „Допоміжні історичні дисципліни” (1968 р.), „Джерелознавство вітчизняної історії” (1973 р.).

Навчальні посібники зі спеціальних історичних дисциплін другої половини XX ст. Монографічна література. Внесок українських вчених у розвиток як традиційних, так і порівняно нових спеціальних історичних

дисциплін. Ф. Шевченко, В. Замлинський, М. Дмитренко, Т. Балабушевич, Н. Яковенко, Я. Кісь, Я. Кріль, Л. Дубровіна, Ф. Фрис та інші.

Поява нових об'єктів вивчення методами спеціальних історичних дисциплін. Вдосконалення їх методів та технічних прийомів. Формування нових спеціальних історичних дисциплін на базі традиційних.

Тема 2. Палеографія: предмет, завдання, історія розвитку та сучасний стан

Поняття „палеографії”. Зовнішні ознаки письмових джерел, які вивчає палеографія. Завдання палеографії. Поняття палеографічного методу. Палеографічний аналіз. Методика палеографічного дослідження.

Основоположник палеографії французький вчений Ж. Мабільон (1632 – 1707 рр.). „Дипломатика в шести книгах” (1861р.). Б. Монкофон „Грецька палеографія або походження і розвиток букв” (Париж, 1708 р.), „Новий трактат з дипломатики” (шеститомне видання паризьких вчених Тасена і Тустена; 1750 – 1765 рр.). „Універсальна палеографія” Я. Сильвестра (Париж, 1841р.).

Палеографічні дослідження в Німеччині. Видання збірок джерел „Пам'ятки німецької історії”. „Вступ до латинської палеографії” В. Ваттенбаха (1869 р.).

Розвідки в галузі палеографії чеських вчених. Й. Ємлер, Г. Фрідріх. „Підручник з латинської палеографії” (1898 р.).

Розвиток палеографії в Польщі. Й. Лелевець, В. Семкович. „Палеографія латинська” (1951 р.).

XIX ст. – відокремлення палеографії від дипломатики. Організація вищих навчальних закладів для підготовки спеціалістів з палеографії, створення наукових установ, видання спеціальної періодики, наукових каталогів, альбомів. Вироблення методики палеографічних досліджень.

1821р. – засновано Школу Хартій в Парижі – спеціальний вищий навчальний заклад для підготовки спеціалістів в галузі палеографії. „Товариство школи хартій” (1854 р.). Науковий щорічник „Бібліотека

національної Школи хартій”. Інститут дослідження історії текстів. „Товариство для вивчення давньої німецької історії” (1819 р. , Франкфурт-на-Майні). „Палеографічне товариство” (1873 р. , Англія).

Дослідження латинської палеографії в Росії. Початок ХХ ст. О. Добіаш-Рождественська, А. Люблінська, Т. Луїзова, В. Романова, Л. Кисельова.

Палеографічні розвідки присвячені латинському письму українських вчених. І. Каманін, П. Захарчишина, Є. Ружницький, Н. Яковенко.

Міжнародні наукові палеографічні видання та установи. Журнал „Рукопис” (Брюссель, виходить з 1946 р.). „Міжнародний комітет з палеографії” (1957 р.).

Необхідність видання багатомовного словника латинських палеографічних термінів практичного значення, підготовка словника скорочень.

Кирилична палеографія. XVIII ст. – закладені основи розвитку кириличної палеографії в Росії. Вивчення рукописних пам’яток та їх публікація. О. Востоков, П. Строев, М. Погодін, О. Єрмолаєв, Ф. Солнцев, Є. Болховітінов.

Москва і Петербург – центри палеографічних досліджень другої половини ХІХ – ХХ ст. І. Срезневський, О. Соболевський, В. Щепкін, В. Карський. Друга половина ХІХ ст. – запровадження курсів з кириличної палеографії у Петербурзькому та Московському університетах, у Петербурзькому археологічному інституті. І.Срезневський, О. Соболевський, В. Щепкін, Д. Прозоровський, М. Тихонравов, І. Беляєв.

Палеографічні дослідження в міжвоєнний період, В. Щепкін, Є. Карський, Д. Прісьолков, І. Колесніков. Московський історико-архівний інститут – один з найважливіших центрів дослідження кириличної палеографії у післявоєнні роки. М. Чаєв, Л. Черепнін, А. Ніколаєва.

Дослідження слов’янської палеографії другої половини ХХ ст. Л.Жуковська, О. Творогова, М. Бражников, Л. Костюхіна, Г. Леонтьєва. Палеографія берестяних грамот. М. Тихомиров, Л. Жуковська, В. Янін та ін.

XIX ст. – початок формування української палеографії, як спеціальної історичної дисципліни. Д. Зубрицький, І. Вагилевич, Я. Головацький. Описи рукописних зібрань бібліотек, що супроводилися аналізом палеографічних особливостей рукописів. М. Петров, С. Маслов, С. Щеглов, П. Владимиров.

Наукова розробка питань української палеографії у працях І. Каманіна. „Палеографический изборник” (1899 р.).

Дослідження української палеографії у міжвоєнний період. Археографічна комісія ВУАН, Комісія давнього українського письменства при історико-філологічному відділі ВУАН. В. Перетц – професор Київського університету, відомий дослідник української палеографії. Ленінградське товариство дослідників української історії, літератури і мови.

Українська палеографія другої половини XX – початку XXI ст. В. Дядиченко, І. Свенціцький, Я. Кісь, Н. Яковенко, Я. Запаско, О. Мацюк, В. Сіверська, М. Кріль, Л. Дубровіна, В. Фрис.

Дослідження в галузі філігранології, аналіз зовнішнього оздоблення рукопису, його художніх прикрас.

Тема 3. Виникнення писемності. Латинське письмо: типи, національні види, особливості графіки

Піктографічне, ідеографічне і фонографічне письмо. Складове і букво-звукове письмо. Фінікійське письмо. Давньогрецька писемність. Формування латинського алфавіту. Три етапи розвитку латинського письма: римсько-варварський, готичний, сучасний.

Основні типи латинського письма. Капітальне письмо. Унціальне письмо. Півунціальне письмо. Старший і молодший курсив. Імператорський курсив.

Національні види латинської писемності. Лангобардське, вестготське, меровінгзьке, ірландсько-саксонське. Готичне письмо. Маюскул, мінускул і курсив. Гуманістичне письмо. Маюскул, літера антиква, гуманістичний курсив, літера бастарда. Друковане письмо. Готична текстура, ротунда, друкована бастарда, швабах, фрактура, антиква. Писарське мистецтво.

Тема 4. Зародження писемності у східних слов'ян. Джерела про писемність давніх слов'ян у дохристиянський час

К. Багрянородний „Про управління державою” (X ст.). „Сказання про письменна” болгарського монаха Чорноризця Храбра (межа IX – Xст.). „Золоті луки” арабського географа Ель Масуді (Xст.). Спогади арабського мандрівника Ібн Фодлана (X ст.). „Книга розпису наукам” Ібн ан Надіна (Xст.). Свідчення німецького хроніста єпископа Т. Мерзебурського (XI ст.) та датського літописця С. Граматика (XI ст.). Східнослов'янська писемність за археологічними пам'ятками.

Прийняття християнства. Місіонерська діяльність братів Кирила і Мефодія. Подорож до Херсонесу та Великої Моравії. Створення слов'янського алфавіту і його уточнення відповідно до специфіки слов'янської мови.

Слов'янські алфавіти: глаголиця та кирилиця. Дискусії про встановлення більш давнього з них. Аргументи прихильників глаголиці як більш давнього письма. Контраргументи, тих, що відстоюють першість кирилиці. Походження глаголиці та графіка букв. Види глаголичного письма. Пам'ятки глаголичного письма X – XI ст.: Київський місіал, Зографське чотириєвангеліє, Маріїнське євангелія, Ассеманієво євангеліє, Збірник Клоца, Сінайський псалтир, Сінайський требник.

Походження кириличного письма, основні його види. Найдавніші пам'ятки кириличного письма X – XI ст. Добруджанський напис, напис болгарського царя Самуїла у Македонії, Хіландарські листки, знайдені в монастирі на Афоні. Остромирове Євангеліє. Савина книга.

Тема 5. Основні етапи розвитку графіки та пам'ятки кирилівського письма

Устав. Особливості графіки та еволюція букв протягом XI – XIVст. Старший і молодший устав. Зовнішні ознаки пам'яток писемності Давньої Русі XI – XII ст. Матеріали для письма: пергамент, береста. Чорнило.

Знаряддя для письма. Прикраси рукописів. Давньоруський орнамент. Природній та геометричний мотиви. Мініатюри. „Остромирове Євангеліє”, „Ізборник Святослава”, „Мстиславове Євангеліє”. Перепліт книг. Оформлення дорогих рукописів. Зовнішні ознаки письмових джерел XIII – XVст. Пізній устав та його перехід в півустав, особливості графіки букв, скорочення. Матеріали для письма: пергамент, папір. Водяні знаки. Прикраси рукописів. Тератологічний та балканський орнаменти. Мініатюра кінця XIV – XV ст. В'язь та її основні прийоми.

Характерні риси півустава. Особливості графіки букв. Скорочення слів. Старший, молодший та біглий півустава.

Скорописне письмо. Характерні ознаки. Графіка окремих букв. Види скоропису та їх характерні ознаки. Основні етапи формування українського скорописного письма. Різноманітність його форм та почерків. Звичайне письмо, парадне письмо, каліграфічне та недбале. Найпоширеніші методи скорочення слів. Лігатури.

Запровадження громадянського шрифту. Спрощення алфавіту. Типи письма, особливості почерку.

Тема 6. Епіграфіка

Епіграфіка як спеціальна історична дисципліна. Формування теоретичних засад епіграфіки. Методика роботи з епіграфічними джерелами. Ж. Шампольон, Ж.-Б. Фур'є, Д. Окерблад, Т. Юнг, В. Голеніщев, І. Новосадський, І. Толстой, В. Латишев, Б. Рібаков, С. Висоцький.

Епіграфічні пам'ятки з історії Стародавнього Сходу. Найвідоміші епіграфічні пам'ятки Стародавнього Єгипту: Розетський камінь, стела цариці Хатшептус, Книга Мертвих, стела Рамсеса. Пам'ятки коптської писемності часів християнства в Єгипті (III ст. н. е.).

Вавілоно-асірійські епіграфічні пам'ятки. Збірник законів Хамурапі, двірцева бібліотека царя Ашурбаніпала, вавілонське місто-бібліотека Пантібібл, Бехістунський нарис царя Дарія.

Фінікійські, давньоєврейські, давньокитайські, талмудські епіграфічні

пам'ятки.

Епіграфічні джерела до вивчення історії Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Давньогрецька епіграфіка: Гортинський закон, державні декрети, міжнародні трактати, списки посадових осіб, історичні і релігійні тексти. Епіграфічні пам'ятки грецьких міст-колоній на території Північного Причорномор'я. Латинська епіграфіка. Державно-правові документи, літературні твори, побутові записи, написи на предметах домашнього вжитку. Збірки грецьких і латинських написів на території колишнього СРСР в Ермітажі і Феодосійському музеї.

Епіграфіка Київської Русі. Тмуроканський напис про смерть князя Гліба, графіті Софії Київської, написи на предметах домашнього вжитку.

Тема 7. *Матеріали і знаряддя для письма*

Письмові матеріали. Камінь, шовк, глиняні та воскові таблички. Бронзова та олов'яна бляхи. Слонова кістка, деревина, березова та липова кора. Час виникнення та період використання.

Папірус. Технологія виготовлення. Розміри папірусних аркушів та їх зберігання. Розміщення тексту. Прикраси папірусних рукописів. Основні наукові центри збереження і вивчення папірусів: Єгипетський і Британський музеї, Лувр, Інститут папірології у Марбурзі (ФРН), Колумбійський та Мічиганський університети (США), Ермітаж (Росія).

Пергамент. Технологія виготовлення. Найпоширеніші способи: південно-європейський (Іспанія, Італія, Франція) і середньоєвропейський (Німеччина). Пергаментні кодекси. Палімпсести. Поширення пергаменту в Давньоруській державі.

Винайдення паперу. Технологія виготовлення. Найстаріші письмові пам'ятки написані на папері. Виробництво паперу в Багдаді, Самарканді, Сирії, Єгипті, Марокко, в європейських державах. Розміри паперових аркушів. Найпоширеніші види паперу. Виготовлення паперу за старовинною технологією у чеському місті Велке-Лосіні.

Знаряддя для письма. Металеві та дерев'яні палички. Пензлик. Калам.

Пташине перо. Металеве перо. Циркуль, перочинний ніж.

Олівець. Графітовий олівець. Виготовлення стержнів з суміші граніту та глини. Механічний олівець. Крейда, туш, чорнило, фарби. Виготовлення чорнила та кольорових фарб на території сучасної України. Техніка писання.

Берестологія як спеціальна історична дисципліна. Археологічні розкопки берестяних грамот в Новгороді у 1951 р. Берестяні грамоти в Старій Русі, Смоленську, Пскові, Вітебську, Мстиславі, Твері, Москві, Звенигороді, що на Львівщині. Публікація тексту берестяних грамот. Їх датування. Дендрохронологічний метод. Берестологія як наукова дисципліна.

Методика аналізу берестяних грамот як історичних джерел. Джерелознавчі принципи їх вивчення. Л.Черепнін, В.Янін. Зберігання берестяних грамот. Перспективи їх подальшого дослідження.

Берестяні грамоти на території Південно-Західної Русі. Лінгвістичне дослідження берестяних джерел. О. Залізняк, Г. Півторак, О. Горбач та інші.

Папір та філіграні на українських землях. Філігранологія як спеціальна історична дисципліна. Походження паперу та його види. Поява паперу на українських землях. Книга з Генуезької колонії в Кафі – одна з найдавніших написаних в Україні (датована кінцем XIII ст.). Документи написані на папері, що зберігаються в українських архівах (датовані XIV ст.).

Найстаріші українські папірні. Янівська (Львівщина 1522 р.), в Левочі (на Закарпатті 1530 р.), Буська (Львівщина 1539 р.), Острозька (1595 р.). Папірня в Брюховичах (Львівщина, 1599 р.), Мукачівська папірня (1683 р.).

Розвиток паперового виробництва в Україні у XVIII – XX ст. Папірня в місті м. Городня Чернігівського полку (1754 –1782 рр.). Шклівська папірня – найбільша в Галичини (1765 – 1865 рр.). Перехід до машинного

виробництва (40 – 70 рр. XIX ст.). Розподіл паперового виробництва за галузями. Занепад мануфактурного виробництва у другій половині XIX ст. Перехід на фабричне виробництво із застосуванням паперових машин. Використання апарату для очищення паперової маси (остання чверть XIXст.).

Папірня в с. Литви біля Луцька (90-ті роки XVIII ст.), папірня в Старих Кривотулах біля Станіслава (1803 – 1816 рр.),папірня в Проскурові (працює з 1823 р. до сьогоднішнього часу).

Філігранологія як спеціальна історична дисципліна. Об'єкт, предмет та завдання філігранології. Методи копіювання філіграней. Зародження української філігранології та її розвиток у XIX – на початку XX ст. О. Батовський, Д. Зубрицький, І. Каманін, І. Павлик, В. Перетц. Філігранологічні дослідження в українській історіографії міжвоєнного періоду. С. Маслов, І. Крип'якевич, П. Попов, І. Свенціцький, В. Романовський, С. Гошовський. Філігранологічні дослідження в українській історіографії після Другої світової війни. О. Мацюк, М. Гембарович, Ф. Стеблій, Я. Запаско, Я. Ісаєвич, Л. Проценко. Українська філігранологія в працях зарубіжних дослідників. К. Тромонін, О. Гераклітов, А. Василяускас, Є. Соболев, І. Богдан, П. Попеску, Г. Айнедер, Ж. Бріке, Д. Сіммонс.

Поява першого водяного знаку (1282 р.) Вержер, пантюзо. Структура українських філіграней. Емблемна та літерна частини. Характерні зображення. Причини їх швидкої заміни. Зміна водяних знаків відповідно до державних законів.

Особливості використання філігранології в історичних дослідженнях. Встановлення власників папірень, торговельних зв'язків, датування документів на підставі водяних знаків. Верхня і нижня межа, за якою можна датувати документи з певними філігранями. Встановлення розриву між часом виготовлення і використання паперу на основі вивчення датованих документів з водяними знаками. Виявлення фальсифікованих документів за допомогою філіграней.

Тема 8. Середньовічна рукописна книга. Історія кириличної рукописної в Україні

Кодикологія як спеціальна історична дисципліна. Виокремлення кодикології із палеографії (кінець 40-х початок – 50-х рр. ХХ ст.). Об'єкт та предмет дослідження. Розробка кодикологічних проблем вивчення книги. Б. Монкофон, Ж. Самаран, Л. Шіліссен, О. Добіаш-Рождественська, О. Люблінська, Л. Кисельова, Л. Дубровіна, В. Фрис. Найвідоміші західноєвропейські історико-кодикологічні центри. Париж, Рим, Фессалоніки, Прага, Лондон. Російські центри латинської та грецької кодикології. Санкт-Петербург, Москва. Східнослов'янська рукописна книга. Стан вивчення та збереження. О. Апанович, Я. Запаско, Д. Степовик, О. Гальченко, М. Боянівська, В. Німчук. Відділи рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського та Львівської наукової бібліотеки Національної академії наук України ім. В. Стефаника. Археографічний опис українських рукописних книг XV – XVIIст., підготовка каталогів.

Формат рукопису і підготовка тексту. Скрипторії. Титульний аркуш. Прізвище автора.

Прикраси рукописів. Ініціали, заставки, кінцівки, мініатюри. В'язь. Орнамент. Основні прийоми вязі. Старовізантійський, тератологічний, нововізантійський, балканський, квітковий, стародрукований.

Технологія виготовлення палітурки. Оформлення оправи. Металеві наріжники, зображення святих, пуклі, застібки. Мстиславове євангеліє 1135 р.

Археологічний опис української рукописної книги. Збереження, ідентифікація, класифікація за змістом, склад, мова, локалізація, датування, стан, обсяг, розмір, матеріал рукопису, організація сторінки, тексту, письмо, оправа, оздоблення, зміст, творці кодексу, історія побутування, мікротексти вторинного рівня.

Вивчення української рукописної книги. Період сакрального статусу

української книги (X – середина XVI ст.). Устав Студійський (кінець XI – початок XII ст.), Житіє Кирила (80-ті рр. XI ст.). Реймське Євангеліє (початок XI ст.), Остромирове Євангеліє (середина 1056 – 1057 рр.), Архангельське Євангеліє (1092 р.), Мстиславове Євангеліє (початок XII ст.), Юріївське Євангеліє (1119 р.), Галицьке Євангеліє (1144 р.). Чудовиський Псалтир (перша половина XI ст.), „Шестоднев”. „Слово про закон і благодать”.

Літописання. „Повість минулих літ”, „Київський літопис”, „Галицько-Волинський літопис”, „Короткий Волинський літопис”.

Розповіді мандрівників. „Життя і мандрівка Даниїла, Руської землі ігумена в Святу Землю”.

Юридичні пам’ятки, світська література. „Руська правда”, „Правда Ярославичів”, Литовських статут – 1529 р., „Слово о полку Ігоревім”.

Осередки книгописання. Київ, Галич, Володимир, Холм.

Період десакралізації книги (друга половина XVI – XVIII ст.). Євангелія та нелітургійні книги церковного змісту. Релігійно–полемічні книги. Твори Івана Вишенського, Герасима Смотрицького та ін.

Козацькі літописи. Київський літопис, Острозький літопис, Хмельницький літопис.

Рукописні збірки духовних поезій, історична драма. Феофан Прокопович, Григорій Полетика, Григорій Сковорода.

Рукописні підручники. Граматики Івана Ужевича (1643 і 1645 р.), Граматика музикальна з 1723 р., Буквар і Граматика Михайла Березовського (40 рр. XVIII ст.)

Осередки книгописання. Київ, Луцьк, Володимир, Остріг, Пересопницький, Городищенський, Новгород-Сіверський, Спаський та інші монастирі.

Занепад книгописання. Стан збереження українських рукописних книг.

Тема 9. Дипломатика як спеціальна історична дисципліна. Методика дипломатики

Поняття дипломатики. Функції документів. Актові документи як об'єкт дипломатики. Предмет дипломатики. Завдання дипломатики. Аналіз зовнішньої форми акту. Вивчення внутрішньої форми актів. Історія розвитку дипломатики. Практична дипломатика в рабовласницьку та середньовічну епоху. Оформлення дипломатики як наукової дисципліни. Ж. Мабільон „Дипломатика у шести книгах” (Париж, 1661). Обґрунтування принципів дипломатичного дослідження, класифікація актів, методика виявлення підроблених документів, датування і локалізація рукописів. Б. Монкофон, монахи Тассен і Тустен. Г. Зіккель і Ю. Фіккер – основоположники провідного методу дипломатики – формулярного аналізу. Традиція дипломатичних досліджень в російській історіографії. Денисов, Бантиш-Каменській, Лихачов, Лаппо-Данилевський. Дипломатичні дослідження в Україні. І. Базилевич, В. Левицький, А. Петрушевич, М. Грушевський, І. Лінниченко, І. Каманін, І. Данилович, І. Крип'якевич, Я. Дашкевич. Археологічна комісія ВУАН. Дипломатика в працях радянських дослідників. С. Веселовський, М. Тихоміров, М. Черепнін, С. Каштанов.

Походження актів. Канцелярське або позаканцелярське походження тексту і способи його підтвердження. Встановлення всього комплексу причин походження акту. Історико-юридичний, історико-географічний, історико-політичний, історико-економічний аналізи актів. Функцій актів.

Класифікація актів. Публічно-правові та приватноправові. Класифікація актів періоду феодалізму за окремими видами. Акти світської влади. Акти церковної влади. Публічно-приватні акти. Приватні акти. Документи діловодства. Приватно-публічні документи. Приватні листи.

Аналіз зовнішньої форми актів. Образотворчі елементи. Інвокація, монограма, рюш, хрест, рота, комма та ін. Формулярний аналіз – основа аналізу зовнішньої форми актів. Поняття формуляру. Умовний, загальний, конкретний, індивідуальний формуляри. Структура умовного протоколу. Початковий протокол. Основна частина. Кінцевий протокол.

Тема 10. *Неографія як спеціальна історична дисципліна*

Поняття неографії. Об'єкт, предмет, хронологічні рамки та завдання неографії. Дослідження письмових пам'яток XIX – поч. XXI ст. С. Рейсер, Л. Черепнін, А. Муравйов, П. Берков.

Матеріали та знаряддя для письма. Папір та його зовнішні особливості. Етикет письма. Чорнило – основний відтворюючий матеріал на папері. Якість чорнила. Грифельна дошка.

Знаряддя для письма. Гусине перо, металічне і „вічне перо”, олівець, кулькова ручка, фломастер.

Способи запису. Машинописні машини, нанесення текстів за допомогою комп'ютерів на монітори. Туш. Стрічка для письмових машин, копіювальний папір.

Стійка манера друку. Розмножувальні апарати (ксерокопіювальні машини, сканери). Магнітофонні, диктофонні, відеомагнітофонні та інші системи запису.

Почерк – один з головних об'єктів аналізу неографії. Фактори що впливають на нього. Каліграфічні аспекти, питання графічної і графологічної експертизи.

Тема 11. *Історична хронологія: як спеціальна історична дисципліна.*

Поняття часу і календаря. Типи календарних систем

Поняття хронології. Об'єкт, предмет та завдання хронології. Уявлення про час у первісному суспільстві. Розробка питань хронології в країнах Стародавнього Сходу, Греції та Риму. Астроном Созіген (I ст. до н. е.). Створення і запровадження юліанського календаря. Хронологічні дослідження в Середньовічній Європі. Діонісій Малий. Запровадження нової християнської ери. Мусульманський місячний календар. Праці з хронології створені в Київській Русі. Створення нової календарної системи в XVI ст. А. Лілію та І. Данті. Григоріанський календар. Українська хронологія XVI ст.

Формування хронології як спеціальної історичної дисципліни. Іделер,

М. Броссе, Ф. Кательбрунер, О. Гартман. Українська хронологія в працях російських та українських вчених XVIII ст. В.Татищев, М. Карамзін, М. Погодін, А. Шахматов, М. Максимович, І. Франко.

Історична хронологія в ХХ ст. Ф. Гінцель, Е. Маєр, Р. Паркер, Р. Ревель, Д. Менделєєв, Н. Степанов, Б. Рібаков, М. Тихоміров, А. Зімін. Запровадження хронології як навчальної дисципліни для студентів історичних факультетів. Підручники з хронології. Л. Черепнін, О. Каменцева, І. Єрмалова, П. Пронштейн, В. Кияшко.

Розробка окремих питань хронології в працях українських вчених: Я. Кісь, Л. Шереметьєва, П. Титаренко, С. Заремба, В. Скуратівській, І. Климишин.

Поняття місцевого класу. Запровадження поясового часу в другій половині ХІХ ст. Канадський інженер С. Флемінг. Запровадження поясового часу в Канаді, США (кінець ХІХ ст.), в європейських державах (поч. ХХ ст.).

Система поясового часу. 24 часові пояси. Межі часових поясів. Літній та зимовий час. Поняття декретного часу. Лінія зміни дат.

Юліанський календар. Необхідність його запровадження. Кількість днів у році. Поняття високосного року. Затвердження юліанського календаря на Вселенському соборі в Нікеї (325 р.). Відставання його від астрономічного року. Поділ року на місяці, їх назви.

Григоріанський календар. Потреби вдосконалення Юліанського календаря. А. Ліліо (1575 р.) і проект реформатування календаря. Проведення 1582 р. календарної реформи і запровадження Григоріанського календаря. Співвідношення між Юліанським та Григоріанським календарями.

Недоліки Григоріанського календаря. Проекти нових календарів. О. Конт, Г. Армелін.

Тема 12. Система ліку часу в Україні

Уявлення про час у східних слов'ян. Поняття доби, місяця, року.

Тривалість року. Назви місяців. Початок весни, літа, осені, зими. Давньоруські джерела про облік часу, календарну систему та назви місяців.

Візантійський календар. Візантійська ера. Прийняття візантійського календаря східними слов'янами. Поняття календарного стилю. Березневий, вересневий, ультраберезневі стилі. Впровадження християнської ери в Україні. Особливості запровадження Григоріанського календаря на українських землях.

Тема 13. *Методика хронологічних дисциплін*

Методика переведення стародавніх дат у джерелах на сучасну систему літочислення. Переведення дат з ери „від створення світу” на еру „від Різдва Христового”. Переведення дат з юліанського календаря (старого стилю) на григоріанський (новий стиль). Переведення дат з березневого, вересневого та ультраберезневого років візантійської ери.

Поняття індікту. Переведення на сучасне літочислення дат поданих через індікти.

„Рука Дамаскіна”, Круг сонця і вруцелето. Особливості встановлення дат Пасхи.

Мусульманський місячний календар. Місячна хіджра. Переведення на сучасну систему літочислення дат поданих за мусульманським календарем.

Тема 14. *Метрологія як спеціальна історична дисципліна*

Об'єкт, предмет та завдання історичної метрології. Джерела української метрології. Літописи, берестяні грамоти, подорожі мандрівників, міжнародні договори, купчі, рапорти магістрів про стан торгівлі, митні книги, матеріали по господарському управлінню маєтностями, законодавчі матеріали тощо. Епіграфічний матеріал. Речові пам'ятки.

Вивчення мір, що використовували на українських землях. Д. Похилевич, А. Ламберті, Ф. Петрушевський, А. Лобко, М. Горбачевський,

К. Соханевич, Б. Рибаків, В. Янін, П. Шорін. Підручники з метрології для студентів історичних факультетів.

Вивчення давньоруської метрології. Метричні одиниці в країнах стародавнього світу (X – початок XII ст.). Міри довжини, площі, одиниці виміру сипучих тіл, мір рідини, ваги. Метрологія періоду феодальної роздробленості Київської Русі (XII – XV ст.). Метричні одиниці на українських землях XVI – XX ст. Створення міжнародної метричної системи у Франції. Декрет Національних зборів Франції (1840 р.). Метр, ар, куб, літр, грами. Десятиричний принцип рахунку одиниць виміру. Запровадження Міжнародної метричної системи в європейських країнах та США (друга половина XIX ст.). Впровадження десятиричної системи вимірів в Радянському Союзу. Міжнародні конференції з питань метрології. Метричні конвенції.

Тема 15. Археографія як спеціальна історична дисципліна.

Археографія як наукова дисципліна. Основні завдання археографії як спеціальної історичної дисципліни. Перші друковані видання джерел в епоху Відродження. Критичні видання джерел в XVI – XVII ст. Товариство для вивчення давньої німецької історії 1819 р. Становлення археографії як наукової дисципліни в Росії. В.Татищев, М.Новиков, П.Строев, О.Шахматов, М. Оглобін, С. Веселовський та інші. Виявлення і введення до наукового обігу нових писемних джерел. Основні методи передачі змісту документу в залежності від часу створення документа. Публікація літописних джерел.

Діяльність тимчасової комісії по вивченню давніх актів в Києві. Археографічна комісія НТШ. Жерела до історії України-Руси.

Польова археографія. Транслітерація і транскрибування архаїчних графічних знаків. Уніфіковані правила наукового видання документів. Регести. Археографічні правила для видання документів до початку XVI ст., XIV – XVIII ст., XIX – XX ст.

Інститут української археографії і джерелознавства

ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України. Публікації археографічної комісії Інституту.

Тема 16. Ономастика як спеціальна історична дисципліна

Предмет та завдання ономастики. Антропонімія, топонімія, теонімія, космонімія, зоонімія та інші. Актуальність ономастичних досліджень. Джерела ономастичного характеру. Виявлення ономастичного матеріалу. Антропонімічна система стародавніх греків та латинян, варварів Північної і Центральної Європи. Християнська антропонімія. Імена дітей-близнят. Спеціальні вікові імена в Китаї та Японії. Характерні особливості побудови антропонімічних систем характерні для окремих країн на сучасному етапі розвитку.

Особливості формування слов'янського антропомінікону. Язичницькі імена. Магічні або заклинали імена. Скандинавські імена в Києво-Руській державі. Канонізовані імена. Українські імена в XIX – XX ст. Запозичені імена. Сучасні українські імена.

Виникнення українських прізвищ. Історичні передумови запровадження прізвищ на українських землях. Описові прізвища. Іменування з вказівкою на місце проживання. Дво- і тричленні найменування. Сучасні українські прізвища. Прізвища, утворені від власних імен українського та іншомовного походження. Виникнення прізвищ від назв місцевостей. Прізвища, які вказують на походження. Прізвища, що означають різні види занять та діяльності. Прізвища для утворення яких характерна особиста ознака людини, що виділяла її з-поміж оточення.

Тема 17. Генеалогія як спеціальна історична дисципліна. Методика генеалогії

Об'єкт, предмет та завдання генеалогії. Генеалогічні розвідки в державах Стародавнього Світу. Генеалогічні пошуки в епоху Середньовіччя та Нового часу. Внесок гуманістів епохи Відродження в розвиток генеалогічних знань. Формування генеалогії як спеціальної

історичної дисципліни. А. Дюшен, Дж. Дайгел. Запровадження генеалогії як навчальної дисципліни (кін. XIII ст.).

Джерела генеалогії. Письмові, речові, усні. Середньовічні літописи, хроніки, родословці, гербовники, генеалогічні досьє, картки, древа, таблиці, церковні книги, синодики, поминальники, козацькі реєстри, реєстри українських студентів в зарубіжних, історична література, документи державних установ тощо. Критичний підхід до джерел.

Становлення та розвиток генеалогії в Україні. Середньовічна генеалогія. Козацько-старшинська генеалогія. Дослідники української генеалогії. А. Маркович, О. Лазаревський, В. Лукомський, В. Модзалевський. "Малоросійський родословник". І. Крип'якевич.

НТШ. Інститут Родознавства в Мюнхені. Українське Геральдичне і Генеалогічне товариство.

Генеалогічні розвідки радянських істориків. О. Рапов, М. Котляр, М. Свердлов, В. Пашуто, В. Сарбей, А. Коваленко, Ф. Шевченко, Р. Осташ, Н. Кричун, В. Румянцева. Генеалогічні дослідження сучасних українських істориків. Л. Войтович, Н. Яковенко, В. Кривошея тощо.

Фіксація результатів генеалогічних досліджень. Генеалогічне досьє. Генеалогічна картка. Генеалогічні таблиці. Генеалогічні древа.

Тематичний план

Назва теми	Кількість годин, відведених на		
	лекції	практичні (семінарські), лабораторні заняття	самостійну роботу

Змістовий модуль.

Тема 1. Спеціальні історичні дисципліни, їх місце та роль в розвитку історичної науки.	2		2
Тема 2. Палеографія: предмет, завдання, історія розвитку та сучасний стан.			4
Тема 3. Виникнення писемності. Латинське письмо: типи, національні види, особливості графіки.			2
Тема 4. Зародження писемності у східних слов'ян.			2
Тема 5. Основні етапи розвитку графіки та пам'ятки кирилівського письма.		2	2
Тема 6. Епіграфіка.			2
Тема 7. Матеріали і знаряддя для письма.	2		2
Тема 8. Середньовічна рукописна книга. Історія кириличної рукописної книги в Україні.			4
Тема 9. Дипломатика як спеціальна історична дисципліна. Методика дипломатики.			2
Тема 10. Неографія як спеціальна історична дисципліна.			2
Тема 11. Історична хронологія як спеціальна історична дисципліна. Поняття часу і календаря. Типи календарних систем.	2		2
Тема 12. Система ліку часу в Україні.			2
Тема 13. Методика хронологічних досліджень.			4
Тема 14. Метрологія як спеціальна історична дисципліна.	2		2
Тема 15. Археографія як спеціальна історична дисципліна.			2
Тема 16. Ономастика як спеціальна історична дисципліна.			4
Тема 17. Генеалогія як спеціальна історична дисципліна. Методика генеалогії.			4
Разом	8	2	44

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ГРАФІКИ І ПАМ'ЯТКИ

КИРИЛІВСЬКОГО ПИСЬМА

Основні поняття: палеографія, фонетичне письмо, кирилиця, устав, півустав, скоропис, громадянський шрифт, пергамент, береста, папір, рукопис, орнамент.

Проблеми для обговорення

1. Устав та його еволюція протягом XI – XIV століть.
2. Зовнішні ознаки пам'яток писемності Києво-руської держави XI – XII століть (матеріали і знаряддя для письма, прикраси і формат рукописів, особливості написання цифр та ін.).
3. Зовнішні ознаки письмових джерел XIII – XV ст. (пізній устав та його перехід в півустав, матеріали для письма, прикраси рукописів, мініатюри, вязь та ін.).
4. Характерні риси півуставу, його різновидності: старший, молодший, біглий тощо.
5. Скорописне письмо: етапи розвитку, особливості графіки та поширення в Україні.
6. Громадянський шрифт.

Теми рефератів

1. Папірус: особливості виготовлення і використання, відомі пам'ятки.
2. Пергамент: особливості виготовлення і використання, відомі пам'ятки.
3. Берестяні грамоти: особливості виготовлення і поширення, відомі знахідки.
4. Орнамент і його стилі.

Проблемні питання

1. Чим зумовлений перехід від уставного до півустановного письма, пізніше – до скоропису?
2. В чому полягає відмінність графіки давнього кириличного письма від сучасного українського?
3. Який вплив відіграв географічний фактор у розвитку графіки кирилівського письма?

Завдання для самостійної роботи

1. Скласти в конспектах з спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін порівняльну таблицю особливостей графіки раннього (XI – XII ст.) і пізнього (XIII – XIV ст.) уставів та півуставу.

2. Користуючись матеріалами підручника (Леонтева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Г. Вспомогательные исторические дисциплины. – М: Владос, 2000 – С. 33) записати літерами кириличного алфавіту в конспектах такі числа:

1) 2365 2) 1893 3) 3244 4) 4280 5) 5960 6) 6011 7) 7510 8) 8652 9) 9140 10) 1186 11) 1034 12) 1242 13) 1360 14) 1406 15) 1516 16) 1684 17) 1713 18) 1853 19) 1927 20) 2039 21) 2160 22) 2238 23) 2349 24) 2487 25) 2513 26) 2662 27) 4573 28) 6498 29) 1586 30) 1752 31) 2186 32) 3458 33) 1731 34) 1826 35) 3157 36) 6392.

Порядковий номер вказаного числа відповідає порядковому номеру, за яким студент записаний до журналу академічної групи.

Література для опрацювання

Бондаренко Г. Палеографія // Спеціальні історичні дисципліни. – Луцьк: Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 1997. – С. 9–41.

Введенський А., Дядиченко В. Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни: Короткий курс. – К. Рад. школа, 1963. – С. 68–103.

Кісь Я. П. Палеографія. – Львів, 1975. – 305 с.

Кобрин В.В., Леонтьева Г.А., Шорин П.А. Вспомогательные исторические дисциплины. – Москва: Просвещение, 1984. – С. 14–50.

Кріль М. Основи палеографії. – Львів, 1995. – С. 7–14.

Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические

дисципліни. – Москва: Владос, 2000. – С. 35–80.

Мацюк О.Я. Італійський папір в Давній Русі та в Україні в XIII – XIV ст. // Український археографічний щорічник. – Вип. 1. – К.: Наук. думка, 1992. – С. 129–133.

Панашенко В.В. Палеографія українського. скоропису другої половини XVII ст. (на матеріалах Лівобережної України). – К.: Наук. думка, 1974. – 112 с.

Пронштейн А.П., Кияшко В.Я. Вспомогательные исторические дисциплины. – М.: Просвещение, 1972. – С. 96–111.

Тихомиров М.Н., Муравьев А.В. Русская палеография. – М.: Высш. школа, 1982. – 200 с.

Черепнин Л.В. Русская палеография – М., 1956. 616 с.

Щепкин В.Н. Русская палеография. – М.: Наука, 1967. – 210 с.

Янин В.Л. Я послал тебе бересту. – М.: изд-во МГУ, 1975. – 235 с.

При підготовці першого питання необхідно дати визначення терміну „устав”, звернути увагу на особливості графіки літер, оформлення тексту, еволюцію уставного письма впродовж XI – XIV століть. З’ясуйте найбільш характерні відмінності між старшим та молодшим уставом. Назвіть відомі Вам пам’ятки кириличного письма Києво-руської держави виконані уставом.

При підготовці другого питання зверніть увагу на особливості оформлення писемних пам’яток у Києво-руській державі у XI – XII столітті, зокрема на графіку літер, якими писали книги та канцелярські документи, чорнила та фарби, якими користувалися писарі, знаряддя для письма (гусячі пера, олівці), матеріали. Знайдіть інформацію про те, якою була технологія виготовлення матеріалів та знарядь для письма.

При характеристиці зовнішніх ознак писемних пам’яток зазначеного часового проміжку дайте визначення таким поняттям, як орнамент, заставка, кінцівка, ініціал, мініатюра, польова, книга. Які орнаментальні стилі при оформленні рукописних книг XI – XII століття використовувалися в Києво-руській державі? Розкрийте їхні характерні особливості. Чи використовували митці того часу при оформленні книг мініатюру? Які

відомі писемні пам'ятки XI – XII століття містять книжкові мініатюри. Розкрийте особливості виготовлення та оздоблення палітурок.

При підготовці третього питання необхідно з'ясувати характерні особливості графіки літер кириличного письма, що використовувалися для написання книг та документів, звернути увагу на появу нового матеріалу для письма (паперу), розповісти про особливості його виготовлення та найбільш характерні зовнішні ознаки. При цьому також необхідно звернути увагу на типові для XIII – XV ст. орнаментальні стилі, що використовувалися при оформленні рукописних книг: тератологічний та балканський. Розкрийте їхнє походження та характерні риси. Якими були особливості виконання мініатюр? Дайте визначення терміну „в'язь” та розкрийте основні її прийоми.

При підготовці четвертого питання зверніть увагу на особливості графіки півуставного письма, використання скорочень у тексті, розділових знаків, читання та розуміння тексту. З'ясуйте відмінності між старшим, молодшим та біглим півуставом.

При підготовці п'ятого питання необхідно розкрити передумови виникнення скорописного письма, особливості графіки, використання скорочень та лігатур, найважливіші методи скорочення слів. З'ясуйте основні етапи формування українського скоропису, найбільш характерні його види: звичайне, парадне, каліграфічне, недбале письмо.

При підготовці шостого питання потрібно дати визначення поняттю “громадянський шрифт”, звернути увагу на історичні передумови його виникнення та запровадження, еволюцію громадянського шрифту впродовж XVIII ст., найбільш типові його почерки, графіку літер, використання розділових знаків. Назвіть працю, яку вперше на території України надрукували громадянським шрифтом. Який вплив громадянський шрифт мав на формування сучасного українського письма?

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

ПАЛЕОГРАФІЯ ЯК СПЕЦІАЛЬНА ІСТОРИЧНА ДИСЦИПЛІНА

Основні поняття: спеціальні історичні дисципліни, палеографія, палеографічний метод

Питання самостійного опрацювання

1. Предмет та завдання палеографії. Палеографічний метод.
2. Дослідження латинського письма.
3. Історія розвитку кириличної палеографії.

Теми рефератів

1. Графіка латинських літер у документах, створених на території України в XV – XVIII ст.

Література для опрацювання

- Бондаренко Г. Палеографія // Спеціальні історичні дисципліни. – Луцьк: Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 1997. – С.9–41.
- Енциклопедія Українознавства. – Т. 1 – 10. Словникова частина (відповідні статті).
- Кісь Я. П. Палеографія. – Львів, 1975. – 305 с.
- Кріль М. Основи палеографії. – Львів, 1995. – 95 с.
- Палеографія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. – К.: Либідь, 2008. – С. 408–415.
- Панашенко В. Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст. (на матеріалах Лівобережної України). – К., 1974. – 205 с.
- Спеціальні історичні дисципліни: Навч. посібник / За ред. В.О.Замлинського, М.Ф. Дмитрієнко. – К.: НКМ ВО, 1992. – С.236–242.
- Тихомиров М.И., Муравьев В.А. Русская палеография. – М.: Высш. школа, 1982. – 232 с.

При підготовці першого питання з'ясуйте предмет та завдання палеографії як спеціальної історичної дисципліни. В чому полягає суть палеографічного методу? В яких випадках його найчастіше використовують дослідники? Наведіть приклади.

При підготовці другого питання спробуйте дати відповідь на запитання: коли розпочалося формування палеографії як спеціальної історичної дисципліни? Хто з дослідників зробив чи не найбільший внесок у формування цієї дисципліни на початковому етапі її розвитку? Коли і ким термін палеографія вперше було запроваджено до наукового обігу. Охарактеризуйте основні тенденції розвитку цієї дисципліни в європейських державах у XVIII – на поч. XXI ст. Зверніть увагу на провідні західноєвропейські наукові установи, що роблять вагомий внесок у розвиток палеографії.

При підготовці третього питання особливу увагу зверніть на формування української палеографії, як важливого для нас напрямку палеографічних досліджень. Охарактеризуйте праці дослідників XIX – поч. XXI ст., які зробили вагомий внесок у вивчення українських рукописів. Назвіть наукові установи, які в різний час неабияк сприяли розвитку української палеографії.

ЛАТИНСЬКЕ ПИСЬМО: ТИПИ, НАЦІОНАЛЬНІ ВИДИ, ОСОБЛИВОСТІ ГРАФІКИ

Основні поняття: маюскульне письмо, мінускульне письмо, капітальне письмо, унціал, півунціал, курсив, лангобардське письмо, вестготське письмо, ірлансько-англо-саксонське письмо, готичне письмо, гуманістичне письмо.

Питання самостійного опрацювання

1. Формування латинського письма.
2. Основні типи латинського письма.
3. Національні види латинської писемності.
4. Готичне письмо.
5. Гуманістичне письмо.
6. Друковане письмо та писарське мистецтво.

Теми рефератів

1. Готичне письмо: процес формування, графіка літер, територія поширення.

Література для опрацювання

Добиаш-Рождественская О. История письма в средние века. Руководство к изучению латинской палеографии. – Москва – Ленинград, 1936. – 118 с.

Енциклопедія Українознавства. – Т. 1–10. Словникова частина (відповідні статті).

Кісь Я. П. Палеографія. – Львів, 1975. – 305 с.

Кріль М. Основи палеографії. – Львів, 1995. – 95 с.

Киселева Л. О происхождении готического курсива // Средний века. – 1984. – Вип. 27. – С. 13–19.

Луизова Т.В. Об исторических условиях возникновения так называемого готического письма // Средний века. – 1984. – Вип. 26. – С. 10–25.

Люблинская А. Латинская палеография. – Москва: Высшая школа, 1979. – 192 с.

Ружицький Е. Скорочення в латинському готичному письмі XIII – XVI ст. (За матеріалами ЦДА у м. Львові) // Історичні джерела та їх використання. – 1972. –

При опрацюванні цієї теми варто особливу увагу звернути на навчальний посібник О.Люблінської „Латинська палеографія”, який зазначений в списку рекомендованих джерел та літератури.

При опрацюванні першого питання необхідно звернути увагу на процес формування латинського алфавіту, його поширення у світі та виокремити основні етапи у розвитку латинського письма.

При опрацюванні другого питання дайте визначення основним типам латинського письма, зокрема, маюскульному, мінускульному, капітальному, унціальному, півунціальному та курсивному письму. Охарактеризуйте особливості їх графіки та причини, що зумовили використання того чи іншого типу латинського письма.

При підготовці третього питання дайте визначення поняттю „національні види латинського письма” та з’ясуйте особливості лангобардського, вестготського, меровінгзького, ірлансько-англо-саксонського письма. Зверніть увагу на територіальні та хронологічні рамки використання вищевказаних видів письма.

При опрацюванні четвертого питання з’ясуйте передумови формування латинського готичного письма, особливості графіки на території різних європейських країн, територіальні та хронологічні рамки його поширення. Охарактеризуйте основні форми латинського готичного письма: маюскул, мінускул та курсив.

При підготовці п’ятого питання з’ясуйте передумови створення латинського гуманістичного письма, особливості графіки літер на території різних європейських країн, основні його форми. Спробуйте дати відповідь на запитання коли сформувалося сучасне латинське письмо і які види письма стали основою для нього.

При підготовці шостого питання охарактеризуйте графіку латинських друкованих літер XV – XIX ст. З’ясуйте яке значення мала праця писаря впродовж зазначеного часового проміжку, які вимоги були до неї в різний час. Зверніть увагу на підручники за допомогою яких навчали письму в

різних країнах.

ЗАРОДЖЕННЯ ПИСЕМНОСТІ У СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

Основні поняття: піктографічне письмо, ідеографічне письмо, фонетичне письмо, черти і ризи, глаголиця, кирилиця, тайнопис.

Питання самостійного опрацювання

1. Зародження фонетичного письма: джерела і наукові гіпотези.
2. Глаголиця: походження, графіка, пам'ятки.
3. Походження кириличного письма.

Теми рефератів

1. Творці слов'янської азбуки – Кирило і Мефодій.
2. Поява письма у східних слов'ян за археологічними знахідками.
3. Іноземні джерела про виникнення письма у східних слов'ян.

Проблемні питання

1. Які історичні умови сприяли появі писемності у східних слов'ян?
2. Яку роль відіграло поширення християнства у створенні слов'янської писемності?
3. Чим пояснити різноманітність систем слов'янського письма?

Завдання для самостійної роботи

1. З навчальних посібників з спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін накреслити у конспектах порівняльну таблицю графіки глаголичного та кириличного письма.
2. Встановити відмінності графіки глаголиці та кирилиці.

Література для опрацювання

- Бернштейн С.Б. Константин Философ и Мефодий: начальные главы из истории славянской письменности. – М., 1984.
- Гирич І. Кирило і Мефодій // Історія в школах України. – 2001. – № 3. – С. 42–45.
- Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни. – К.: Рад. Школа, 1963. – С. 70–103.
- Бондаренко Г. Палеографія // Спеціальні історичні дисципліни. – Луцьк: Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 1997. – С.9–41.
- Енциклопедія Українознавства. – Т. 1 – 10. Словникова частина (відповідні статті).
- Житие Кирила и Мефодия. – М., 1986. – 203 с.
- Истрин В.А. Возникновение и развитие письма. – М, 1965. – 89 с.
- Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. Учеб. пособие. – М.: Владос, 2000. – С. 30–35.
- Кріль М. Основи палеографії. – Львів, 1995. – С. 7–14.
- Палеографія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. – К.: Либідь, 2008. – С. 408–415.
- Спеціальні історичні дисципліни: Навч. посібник / За ред. В.О.Замлинського, М.Ф. Дмитрієнко. – К.: НКМ ВО, 1992. – С.236–242.
- Сказание о начале славянской письменности. – М.: Наука, 1981. – 198 с.
- Кравченко Н.М., Ташина Н.С. Докирилівський напис на прясливі з ранньослов'янського поселення Обухів // Археологія. – 2001. – № 2. – С. 144–147.
- Тихомиров М.И., Муравьев В.А. Русская палеография. – М.: Высш. школа, 1982. – 232 с.
- Тищенко К. Нові підходи в дослідженні берестяних грамот // Пам'ятки України: історія та культура. – 2002. – № 2. – С. 172–179.
- Уханова Е.В. У истоков славянской письменности. – М.: Муравей, 1998. – 235 с.
- Черепнин Л.В. Русская палеография. –М.: Госполитиздат, 1956. – 616 с.
- Щепкин В.Н. Русская палеография. – М.: Наука, 1967. – 224 с.

При підготовці першого питання спробуйте з'ясувати передумови зародження фонетичного письма. Для цього необхідно звернути увагу на два інші важливі етапи формування писемності – піктографію та ідеографію, що використовувалися до запровадження фонетики. Охарактеризуйте передумови виникнення фінікійського письма та найбільш характерні риси фінікійського алфавіту. Зверніть увагу на час появи давньогрецького письма та його особливості. Дайте відповідь на запитання, яка роль грецького письма у формуванні писемності багатьох народів світу.

Що стало передумовою зародження писемності у східних слов'ян? Охарактеризуйте відомі вам свідчення грецьких, арабських, перських та інших авторів про існування фонографічної писемності у слов'ян до формування слов'янської азбуки Кирилом та Мефодієм. Зверніть увагу на місіонерську діяльність братів-просвітителів до Великої Моравії, що розпочалася 863 р. За яких обставин створена ними слов'янська азбука поширилася на території Києво-руської держави?

При підготовці другого питання семінарського заняття з'ясуйте походження терміну „глаголиця”, особливості графіки глаголичних літер, види цього письма та гіпотези про походження давнього слов'янського алфавіту. Охарактеризуйте найдавніші відомі людству пам'ятки глаголичного письма: Київські листки, Зографське чотириєвангеліє, Маріїнське євангеліє, Асеманієво євангеліє, Збірник Клоца, Сінайський псалтир та Сінайський требник тощо. За яких обставин вони були введені до наукового обігу та чому одержали саме такі назви? Де вони зберігаються на сьогоднішній день?

При підготовці третього питання семінарського заняття необхідно з'ясувати походження терміну „кирилиця”, джерела формування кириличного алфавіту та його структуру, звернути увагу на найбільш давні та відомі пам'ятки кириличного письма. Зокрема, Добруджанський напис, Хіландарські листки, Остромирово євангеліє, Савину книга тощо. За яких обставин вони були введені до наукового обігу та чому одержали

саме такі назви? Де вони зберігаються на сьогоднішній день? Окрім цього, висвітлюючи дане питання потрібно з'ясувати полярні концепції дослідників щодо того яка з двох слов'янських азбук виникла раніше. Якими аргументами вони підкріплюють свої твердження? Яка концепція виникнення першої слов'янської азбуки на Вашу думку є більш переконливою?

КОДИКОЛОГІЯ ЯК СПЕЦІАЛЬНА ІСТОРИЧНА ДИСЦИПЛІНА

Основні поняття: кодикологія, кодекс, книга, скрипторій, фоліант, заставка, кінцівка, ініціал, мініатюра, орнамент, в'язь, старовізантійський орнамент, клазури, пуклі, тератологічний орнамент, нововізантійський орнамент, балканський орнамент, квітковий орнамент, стародрукований орнамент.

Питання самостійного опрацювання

1. Становлення кодикології як спеціальної історичної дисципліни.
2. Формат рукопису і підготовка тексту. Виготовлення палітурки.
3. Орнаментальні прикраси в середньовічних кириличних рукописних книгах.
4. Період сакрального статусу української рукописної книги (XI – середина XVI ст.).
5. Період десакралізації української рукописної книги (друга половина XVI – XVIII ст.).

Теми рефератів

1. Осередки українського книгописання (X – XVIII ст.).

Література для опрацювання

Анапович Е.М. Рукописная светская книга XVIII в. на Украине. Исторические сборники. – Киев, 1983.

Запаско Я.П. Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга. – Львів, 1995.

Дубровіна Л. Кодикологія і кодикологія української рукописної книги. – Київ,

1992.

Запаско Я.П. Орнаментальне оформлення української рукописної книги. – Київ, 1960.

Ісаєвич Я.Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Київ, 1960.

Фрис В. Історія кириличної рукописної книги в Україні. – Львів, 2003.

Фрис В. Зі спостережень над репертуаром, історією створення і розвитком української рукописної книги XVI – першої половини XVII ст. // Записки НТШ. – Т. 233. – 1997. – С. 215–238.

Кодикологія та кодикографія // Спеціальні історичні дисципліни: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – Київ, 2008. – С 317–326.

При підготовці семінарського заняття варто особливу увагу звернути на монографію В.Фрис „Історія кириличної рукописної книги в Україні”, оскільки в ній можна знайти чимало інформації як про формування кодикології як спеціальної історичної дисципліни, так і про процес виготовлення та зміст рукописних книг.

При висвітленні першого питання семінарського заняття потрібно дати визначення поняттю „кодикологія”, з’ясувати час коли кодикологія почала формуватися як спеціальна історична дисципліна, розповісти про провідні центри дослідження рукописних книг в Європі загалом та в Україні зокрема, провідних фахівців у цій галузі та їхні дослідження.

Окрім цього при підготовці цього питання з’ясуйте, що розуміють під поняттями „археографічний опис рукописної книги”, за яких умов він здійснюється і які найважливіші відомості дослідник повинен зафіксувати при здійсненні археографічного опису рукописної книги.

При висвітленні другого питання семінарського заняття необхідно розповісти, яким був формат пергаментної та паперової рукописних книг, як працював писар над текстом книги, звернути увагу на технологію виготовлення палітурки та її оздоблення.

При висвітленні третього питання семінарського заняття потрібно дати визначення поняттю „орнамент”, розповісти про основні його складові,

прослідкувати за зміною орнаментациї українських рукописних книг впродовж XI – XVIII ст. При цьому охарактеризувати особливості давньоруського, тератологічного, нововізантійського, балканського, квіткового та стародрукованого орнаментів.

При підготовці четвертого питання семінарського заняття необхідно звернути увагу на особливості створення та зміст українських рукописних впродовж XI – першої половини XVI ст., найважливіші центри книгописання. Охарактеризуйте найбільш цікаві та знакові релігійні та світські рукописи українського походження: Устав Студійський, Чудовський Псалтир, Шестоднєв, Реймське Євангеліє, Остромирово Євангеліє, Мстиславове Євангеліє, Юрїївське Євангеліє, Галицьке Євангеліє, Ізборник 1073 р., „Слово про закон і благодать”, „Повість временних літ”, Галицько-Волинський літопис, „Життя і мандрівка ігумена Даниїла, Руськія земля ігумена в Святу Землю”, „Слово о полку Ігоревім”. Чи збереглися вони до сьогоденного дня? В яких наукових установах знаходяться?

При підготовці п'ятого питання семінарського заняття необхідно звернути увагу на особливості створення та зміст українських рукописних впродовж другої половини XVI – XVIII ст., найважливіші центри книгописання. Охарактеризуйте найбільш цікаві та знакові світські та релігійні рукописи українського походження цього періоду: Пересопницьке Євангеліє, Євангелія учительські, Густинський літопис, козацькі літописи, щоденники Якова Марковича, Миколи Ханенка, Пилипа Орлика, рукописні праці Івана Вишенського, Герасима Смотрицького, Граматики Івана Ужєвича, Граматику Михайла Березовського тощо. Чи збереглися вони до сьогоденного дня? В яких наукових установах знаходяться? Назвіть причини занепаду книгописання в Україні в другій половині XVIII ст.

ОСНОВИ НЕОГРАФІЇ

Основні поняття: неографія, автограф, диктофон, почерк, чернетка, графологія, стенографія, факсиміле.

Питання самостійного опрацювання

1. Сучасні матеріали для письма: виникнення та еволюція.
2. Знаряддя для письма: металеві пера, олівці, кулькові ручки.
3. Способи запису.
4. Графіка сучасного письма. Різноманітність почерків, їх індивідуальні особливості.

Теми рефератів

1. Стенографія: походження, особливості використання при вивченні історичних подій, явищ і процесів.
2. Використання комп'ютерної техніки для створення писемних пам'яток.

Література для опрацювання

Введение в специальные исторические дисциплины. – М.: изд-во МГУ, 1980. – 192 с.

Вспомогательные исторические дисциплины: историография и теория. – К.: Наук. думка, 1986. – 205 с.

Киселева Л. Новые методы определения почерков (Палеография и математическая статистика) // Вспомогательные исторические дисциплины. – Т. 13. – С. 250–272.

Неографія // Спеціальні історичні дисципліни: Навч. посібник / За ред. В.О. Замлинського, М.Ф. Дмитрієнка. – К.: НМК ВО, 1992. – С.216–200.

Проблеми палеографии и кодикологии в СССР / Редкол. Люблинская И.Д. и др. – М.: Наука, 1974. – 442 с.

Райсер С.А. Русская палеография нового времени (неография): учеб. пособие для

студ. вузов спец. „История”. – М.: Высш. школа, 1982. – 136 с.

Щепкин В.Н. Русская палеография. – М.: Наука, 1967. – 224 с.

При підготовці семінарського заняття потрібно використати підручник Рейсера С. А. „Русская палеография нового времени (неография): учеб. пособие для студ. вузов спец. „История” та інші підручники із спеціальних історичних дисциплін, зокрема, ті розділи, що присвячені питанням палеографії та неографії. Варто скористатися термінологічним словником з цього підручника для того, щоб дати визначення основним поняттям цього заняття.

При висвітленні першого питання семінарського заняття необхідно розкрити історію виникнення та еволюцію матеріалів для письма, що використовувалися впродовж XIX – поч. XXI ст.: паперу та грифельної дошки. З'ясуйте їхнє значення в процесі роботи державних та освітніх установ зазначеного часового проміжку.

При висвітленні другого питання семінарського заняття дайте характеристику знаряддям для письма XIX – поч. XXI ст., зокрема, металевим перам, олівцям, кульковим ручкам, фломастерам тощо. Зверніть увагу на історію їхнього виникнення, процес вдосконалення, специфіку використання. Які засоби для письма найчастіше використовуються сьогодні?

При підготовці третього питання семінарського заняття проаналізуйте основні способи запису XIX – поч. XXI ст., які можуть бути виконані за допомогою писаря, друкарської машинки, магнітофону, комп'ютера тощо. Коли і ким були винайдені технічні засоби, що вдосконалили процес записування інформації? Які з них використовуються на сьогоднішній день? Назвіть технічні засоби запису, які сьогодні вважаються пережитком минулого. Що таке стенографія і яка її роль в процесі фіксації інформації кінця XVIII – поч. XX ст. Назвіть дві основні системи стенографії та основні етапи її становлення впродовж зазначеного часового проміжку.

При висвітленні четвертого питання семінарського заняття дайте визначення поняттю почерк, з'ясуйте від чого залежить почерк тієї чи іншої

людини. Що таке графологія? Чи впливає на почерк характер людини? В чому полягає суть та значення графічної або почеркознавчої експертизи для фахівця історика?

СИСТЕМА ЛІКУ ЧАСУ В УКРАЇНІ

Основні поняття: хронологія історична, час, доба, тиждень, місяць, рік, ера, березневий, вересневий та ультраберезневий стилі, індікти.

Питання самостійного опрацювання

1. Уявлення про час у східних слов'ян.
2. Візантійський календар, прийняття його східними слов'янами. Поняття березневого, вересневого та ультраберезневого стилю.
3. Давньоруська система рахунку часу.
4. Особливості запровадження григоріанського календаря на українських землях в XVI – на початку XX ст.

Теми рефератів

1. Вплив християнства на українську народну хронологію.
2. Особливості запровадження григоріанського календаря на українських землях в XVI – на початку XX століття.

Проблемні питання

1. Чим пояснюється відмінність назв місяців григоріанського календаря в українській, російській та інших слов'янських мовах?
2. Чому саме візантійський календар був прийнятий східними слов'янами?
3. Які елементи давньоруської системи ліку часу використовуються в новітній хронології в Україні?

Завдання для самостійної роботи

1. Складіть порівняльну таблицю назв місяців та днів тижня римського, сучасних українського та російського календарів.

Література для опрацювання

- Бережков Н.Г. Хронология русского летописания. – М., 1963 – 376 с.
- Бородин О.Р. Человек и время (Возникновение хронологии). – М., 1991. – 61 с.
- Гусарова Т. Хронология // Введение в специальные исторические дисциплины: учебное пособие / Т.Гусарова, О.Дмитриева, И. Филиппов. – Москва: Издательство Московского университета, 1990. – С. 174–197.
- Календар // Енциклопедія Українознавства. – Т. 4.
- Каменцева Е.И. Хронология. – М.: Высшая школа, 1967. – 322 с.
- Климишин І. Наші календарні проблеми (тепер і 700 років тому). – Івано-Франківськ, 2000. – 44 с.
- Климишин І.А. Актуальні проблеми календаря, хронології та пасхалії. Івано-Франківськ, 1999 – С. 13–17.
- Климишин И.А. Календарь и хронология. Изд. 3-е – М.: Наука, 1990. – С. 34–355, 366–373.
- Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. – М.: Владос, 2000. – С. 279–295.
- Островецький А. Календар і служба часу в Ольвії // Київська старовина. – 1992. – № 2. – С. 9–100.
- Хронологія // Спеціальні історичні дисципліни / За ред. О. Замлинського, М.Ф. Дмитрієнко. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 290–296.
- Хронологія історична // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. – К.: Либідь, 2008. – С. 514–519.
- Пронштейн А.П., Кияшко В.А. Хронология. – М., 1981. – 192 с.
- Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – М., Наука, 1981. – С. 322–328.
- Селешников С.И. История календаря и хронологи. – М.: Наука, 1977. – 162 с.
- Скуратівський В.Т. Місяцелік: український народний календар. – К., 1992. – 208 с.
- Стрельський В.І., Титаренко П.Т. Істрія календаря – К.: т-во “Знання”, 1977. – 48 с.
- Титаренко П.Т. Істрія календаря в Росії і на Україні в зв’язку з загальною історією

календарів. – К.:Знання, 1972. – 72 с.

Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Навч. посібник. – У 3-х кн. Кн. 2. Середина XV – кінець XVI століття. – К.: Либідь, 1994. – С. 160–162.

Шереметьєва Л.Д. Дослідження народного календаря та його значення для української етнографічної хронології // Історичні джерела та їх використання. – 1972. – Вип. 7. – С. 115–125.

При підготовці семінарського заняття особливу увагу варто звернути на праці дослідника І.Климишина, які зазначені у переліку рекомендованої літератури. Готуючи відповідь на перше питання семінару спробуйте з'ясувати найдавніші уявлення про час у східних слов'ян, зокрема, про рік, місяць, добу. Обґрунтуйте свої твердження інформацією із джерел. Яку календарну систему використовували давні слов'яни: місячну, сонячну чи місячно-сонячну?

При підготовці другого питання семінарського заняття охарактеризуйте особливості візантійського календаря. За яких умов і чому він був запроваджений у Києво-руській державі? Дайте визначення поняттям березневого, вересневого та ультраберезневого стилів.

При підготовці третього питання семінарського заняття з'ясуйте коли і за яких умов у Києво-руській державі використовували для обліку часу березневий, вересневий та ультраберезневий стилі? На яку дату припадав початок року у східних слов'ян? Коли на території України почали використовувати еру від народження Христа та рахувати новий рік з 1 січня?

Що таке „індикт”? Чи використовували його для обліку часу у східних слов'ян?

При підготовці третього питання семінарського заняття охарактеризуйте основні відмінності між юліанським і григоріанським календарями та особливості їхнього використання у європейських державах. Спробуйте дати відповіді на запитання коли і за яких умов на території Наддніпрянщини та на західноукраїнських землях було

запроваджено григоріанський календар? Як ставилося українське населення до щойно запроваджених календарів?

МЕТОДИКА ХРОНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Основні поняття: ера, візантійська ера, старий стиль, новий стиль, березневий, вересневий та ультраберезневий роки, індікти, календи, нони, іди, „рука Дамаскіна”, вруцелето, круг Сонця.

Питання самостійного опрацювання

1. Методика переведення стародавніх дат у джерелах на сучасну систему літочислення:
 - з ери „від створення світу” на еру „від Різдва Христового”;
 - з юліанського календаря (старого стилю) на григоріанський (новий стиль);
 - з березневого, вересневого та ультраберезневого років візантійської ери.
2. Переведення на сучасне літочислення дат, поданих через індікти.
3. „Рука Дамаскіна”. Коло Сонця і вруцелето. Особливості встановлення дат Пасхи.
4. Переведення на сучасну систему літочислення дат, поданих за мусульманським календарем.

Теми рефератів

1. Засоби визначення і уточнення дат подій. Використання свідчень про затемнення та інші астрономічні явища, церковні свята.
2. Мусульманський календар і його співвідношення з григоріанським.

Проблемні питання

1. Яким чином можна перевести дати давньоруських літописів на сучасну систему літочислення?
2. Проаналізуйте загальні принципи використання хронологічних таблиць і переведення дат з однієї системи літочислення на іншу.
3. В чому полягає відмінність григоріанського від юліанського стилю?
4. Чим відрізняється лік днів в календарі давніх римлян від сучасної системи? Що собою являють поняття „календи”, „нони”, „іди”?

Завдання для самостійної роботи

1. Перевести давньоруську дату на сучасне літочислення:

1– 3) листопад 8748 року	16 – 18) 4 квітня 6858 року
4 – 6) січень 6709 року	19 – 21) вересень 7123 року
7– 9) грудень 6828 року	22 – 24) 6964 рік
10 – 12) 7024 рік	25 – 26) 6724 рік
13 – 15) листопад 7111 року	27 – 28) березень 7086 року

Див.: Кобрин В.Б., Леонтьєва Т.А., Шорин П.А. Вспомогательные исторические дисциплины – М.: Просвещение, 1984. – С. 92–93; Пронштейн А.П., Кияшко В.Я. Хронология. – М.,1981. – С. 105–110; Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Г. Вспомогательные исторические дисциплины. – Москва: Владос, 2000. – С. 291–293.

2. Перевести дату, подану по юліанському календарю (за старим стилем) в григоріанський календар (новий стиль):

1 – 3) 10 березня 494 року	16 – 18) 16 травня 1584 року
4 – 6) 18 липня 1105 року	19 – 21) 4 червня 1681 року
7 – 9) 26 серпня 1209 року	22 – 24) 21 серпня 1724 року.
10 – 12) 7 січня 1319 року	25 – 26) 16 листопада 1871 року
13 – 15) 24 грудня 1416 року	27 –28) 14 грудня 1825 року

Див.: Кобрин В.Б., Леонтьєва Т.А., Шорин П.А. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., Просвещение, 1984. – С. 84–88: Введение в специальные исторические дисциплины – М.,1990. – С. 177–181. – Табл. 1 – 2. Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Г. Вспомогательные исторические дисциплины. – Москва: Владос, 2000. – С. 287.

3. Визначити день тижня:

- а) день Вашого народження;
- б) 1 вересня 1939 року – день початку Другої світової війни;
- в) 1 листопада 1918 року – Листопадова революція у м Львові.

Див.: Кобрин В.Б., Леонтьєва Г.А., Шорин П.А. Вспомогательные исторические дисциплины. –М.: Просвещение, 1984. – С. 94–96. Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Г. Вспомогательные исторические дисциплины. – Москва:

Владос, 2000. – С. 295–297.

Примітка: При виконанні самостійних завдань в конспекти слід записати хід їх розв'язання, пояснити яким чином Ви отримали результат. Номер завдання відповідає порядковому номеру під яким студент записаний в журналі академічної групи.

Література для опрацювання

Бережков Н.Г. Хронология русского летописания. – М., 1963. – 376 с.

Гусарова Т. Хронология // Введение в специальные исторические дисциплины: учебное пособие / Т.Гусарова, О.Дмитриева, И. Филиппов. – Москва: Издательство Московского университета, 1990. – С. 174–197.

Заремба С.З. До питання про теорію і методику хронологічних досліджень //Укр. іст. журн. – 1974. – № 2. – 32–35.

Бондаренко Г. Історична хронологія // Спеціальні історичні дисципліни. – Луцьк: Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 1997. – С.73–96.

Каменцева Е.И. Хронология. –М.: Высш. школа, 1967. – 322 с.

Кісь Я.П. Хронологія письмових пам'яток західноукраїнських земель XIV – XVIII ст. // Історичні дослідження та їх використання. – 1964. – Вип. 1. – С. 211–224.

Климишин І. Наші календарні проблеми (тепер і 700 років тому). – Івано-Франківськ, 2000. – 44 с.

Климишин И.А. Календарь и хронология. – Изд.3-е. – М.: Наука. 1990. – С. 126–134, 355–366, 374–431.

Климишин І.А. Актуальні проблеми календаря, хронології та пасхалії. Івано-Франківськ, 1999. – С. 17–33.

Кобрин В.П., Леонтьева Т.А., Шорин П.А. Вспомогательные исторические дисциплины. – М.: Просвещение, 1984. – 280 с.

Леонтьева Г.В., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. – М.: Владос, 2000. – С. 279–302.

Пронштейн А.П., Кияшко В.Я. Хронология. –М., 1981. – 192 с.

Селешников С.И. История календаря и хронологи. – М.: Наука, 1977. – 224 с.

Хронологія історична // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. – К.: Либідь, 2008. – С. 514–519.

Цыбульский В.В. Лунно-солнечный календарь стран Восточной Азии. – М., 1987. – 338 с.

При висвітленні першого підпункту першого питання семінарського заняття з'ясуйте яка легендарна чи історична подія служила точкою відліку для початку обчислення часу у східних слов'ян; коли і ким була запроваджена так звана „християнська ера”, тобто ера „від Різдва Христового”; поясніть методику переведення у давньоруських джерелах дат з „ери від створення світу” (так званої константинопольської чи давньоруської) на еру „від Різдва Христового”. Наведіть приклади.

При підготовці другого підпункту першого питання семінарського заняття зверніть увагу на історію запровадження юліанського та григоріанського календарів, з'ясуйте найважливіші відмінності між ними та методику переведення дат з юліанського календаря (старого стилю) на григоріанський (новий стиль). Наведіть приклади.

При висвітленні третього підпункту першого питання семінарського заняття з'ясуйте відмінності між березневим, вересневим та ультраберезневим роками візантійської та сучасним січневим роком; поясніть методику переведення дат з березневого, вересневого та ультраберезневого років на сучасний календар.

При підготовці другого питання семінарського заняття дайте визначення поняттю „індикт”. З'ясуйте де і коли вперше почали вести облік часу за індіктами? Чому? Коли і ким у Візантії облік часу за індіктами був запроваджений як обов'язковий? Чи використовувався такий спосіб обрахунку часу у Києво-руській державі. Якщо так, то поясніть методику переведення дат у джерелах, поданих через індікти.

При підготовці третього питання семінарського заняття потрібно використати праці дослідника І.Климишина, які зазначені у переліку рекомендованої літератури. На основі неї з'ясуйте поняття „Рука

Дамаскіна”, чи має вона аналоги у слов’янській та інших системах літочислення? Яким чином проводяться календарні розрахунки на основі цього методу? Як визначається коло Сонця та вруцелетто, яке значення вони мали для проведення календарних обчислень у Києво-руській державі? За якою календарною системою визначають Пасху, чи використовують для цього спеціальні формули? Що таке пасхальна межа?

При висвітленні четвертого питання семінарського заняття охарактеризуйте особливості мусульманського місячного календаря та порівняйте його із загальноприйнятим у сучасному світі григоріанським. В чому полягають найсуттєвіші відмінності між ними. Які формули використовують для переведення дат з мусульманського календаря на григоріанський, і навпаки, із григоріанського календаря на мусульманський.

ІСТОРИЧНА МЕТРОЛОГІЯ

Основні поняття: історична метрологія, п'ядь, лікоть, сажень, верства, село, плуг, аршин, волока-міра, волока-наділ, папуша, ступка, безмін, копа, косар.

Питання самостійного опрацювання

1. Предмет, завдання, джерела метрології та історія її формування як наукової дисципліни.
2. Метрологія Давньоруської держави (X – початок XII ст.).
3. Метрологія періоду феодальної роздробленості Київської Русі (XII – XV ст.).
4. Українські міри XVI – XVIII ст.
5. Російська метрологія XVI – XX ст.
6. Створення Міжнародної метричної системи.

Теми рефератів

1. Метричні одиниці на західноукраїнських землях наприкінці XVIII – початку XX ст.

Література для опрацювання

Бойцов М. Историческая метрология // Введение в специальные исторические дисциплины: учебное пособие / Т.Гусарова, О.Дмитриева, И. Филиппов. – Москва: Издательство Московского университета, 1990. – С. 147–172.

Винник В. Назви одиниць виміру і ваги в українській мові. – Київ, 1976. – 218 с.

Герасименко Н. З історії мір місткості і ваги на Волині і Наддніпрянщині в XIV – першій половині XVII ст. // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 2000. – Т. 140. – С. 10–21.

Герасименко Н. Міри земельних площ Лівобережної України (друга половина XVII – XVIII ст.). – К., 1998. – 198 с.

Єрофіїв І. Про старі українські міри, вагу та грошовий обіг // Роботи з метрології. – Харків, 1927. – С. 7–29.

Котляр М. Скільки важив камінь у Львові та Луцьку на початку XV ст. // Архіви

України. – 1967. – № 3. – С.10–14.

Метрологія історична // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. – К.: Либідь, 2008. – С. 366–375.

Метрологія // Леонтьева Г.А., Шорин П.А, Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины: учеб. для студ. высш. заведений / Под ред. Г.А. Леонтьевой. – Москва: Владос, 2000. – С.247–278.

Сидор Б. Міри в документальних матеріалах XVIII – XIX ст. Чернівецького обласного державного архіву // Історичні джерела та їх використання. – 1966. – Вип. 2. – С. 42–51.

При опрацюванні першого питання з'ясуйте предмет та завдання метрології як спеціальної історичної дисципліни, охарактеризуйте речові та писемні джерела, що мають важливе значення для дослідження української метрології; зверніть увагу на наукові дослідження європейських вчених у галузі метрології впродовж XVIII – початку XX ст. З якими труднощами найчастіше зустрічаються дослідники української метрології?

При опрацюванні другого питання охарактеризуйте міри довжини, площі, об'єму, ваги, які використовувалися в Києво-руській державі у X – початку XII ст. Які з них є найкраще вивченими науковцями? Дайте визначення поняттям „п'ядь”, „лікоть”, „сажень”, „верства”.

При опрацюванні третього питання зверніть увагу на особливості використання метричних одиниць в період феодальної роздробленості Києво-руської держави у XII – XV ст. Чи використовували в цей час загальнослов'янські міри? Назвіть нову одиницю для виміру довжини, що з'явилася наприкінці XV ст.

При опрацюванні четвертого питання охарактеризуйте найбільш поширені на території України міри, що використовувалися впродовж XV – XVIII ст. Якими одиницями в цей час вимірювали довжину, площу, вагу? Дайте визначення поняттям таким поняттям: „морґ”, „волока-міра”, „волока-наділ”, „український лікоть”, „папуша”, „ступка”, „фунт”, „пуд”, „берковець”, „безмін”, „день”, „гон”, „косар”.

При підготовці п'ятого питання зверніть увагу на монетні реформи в Росії у XVII – першій половині XIX століття. З якою метою вони проводилися? Яким стало співвідношення російських мір довжини, ваги, об'єму після реформи 1845 р.

При підготовці шостого питання розкрийте процес запровадження метричної системи вимірів у Франції. Яка одиниця виміру стала основою для її створення? Чому? Які нові одиниці для виміру ваги, об'єму та площі запропонувала нова метрична система? Коли вона стала обов'язковою для Франції та розпочала поширюватися в Європі? Коли Міжнародна метрична система була остаточно запроваджена на території України?

ГЕНЕАЛОГІЯ

Основні поняття: генеалогія, рід, родовід, герольд, шляхта, династія, гербовник, генеалогічне дерево, генеалогічна таблиця, генеалогічне досье, генеалогічна карта.

Питання самостійного опрацювання

1. Предмет та завдання генеалогії. Формування генеалогії як спеціальної історичної дисципліни.
2. Становлення та розвиток генеалогії в Україні. Історіографія української генеалогії.
3. Джерела генеалогії.
4. Методика генеалогічного дослідження:
 - а) генеалогічне древо;
 - б) генеалогічні таблиці;
 - в) генеалогічне досье;
 - г) генеалогічні картки.

Теми рефератів

1. Вадим Модзалевський – дослідник української генеалогії.

Проблемні питання

1. Чому практична генеалогія набула найбільшого розвитку в Європі в часи середньовіччя?
2. Які форми фіксації генеалогічної інформації використовують сучасні дослідники?
3. У чому полягає джерельне значення „Малороссийского родословника” В. Модзалевського?

Література для опрацювання

Аксенов А.И. Генеалогия (О предмете исследования) // Вопросы истории. – 1972. – № 10. – С. 206–212.

- Бычкова М.Е. Некоторые задачи генеалогического исследования // Вспомогательные исторические дисциплины. – Л., 1983. – Т. XIV – С. 3–22.
- Бычкова М.Е. Генеалогия в советской исторической науке // Вспомогательные исторические дисциплины. – 1976. – № 7. – С. 43–56.
- Бычкова М.Е. Родословные книги XVI – XVII вв. как исторический источник. – М.: Наука, 1975. – 215 с.
- Бычкова М.Е. Польские традиции в русской генеалогии XVII века // Советское славяноведение. – 1961. – № 5. – С. 39–50.
- Войтович Л.В. Генеалогія династії Рюриковичів і Гедиміновичів. – К, 1992. – 199 с.
- Войтович Л. "Teraturgema" Афанасія Кальнофойського як джерело з генеалогії князівських родин. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. – 40 с.
- Генеалогія та синхроністичні таблиці князів та митрополитів // Крип'якевич І.П. Історія України. – Львів: Світ, 1990. – С. 486–509.
- Генеалогія // Енциклопедія Українознавства – Т. 1. – Львів, 1993. – С. 359. (а також статті по персоналіях).
- Генеалогія династії Рюриковичів. Бібліографічний довідник / Уклад. Войтов Л.В. – К., 1990. – 228 с.
- Генеалогі історична // Хронологія історична // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. – К.: Либідь, 2008. – С. 123–130.
- Генеалогія, просопографія, родоводи // Шоста наукова геральдична конференція. Львів, 27 – 29 березня 1997 р. Матеріали. – Львів, 1997. – С. 101–160.
- Димник М. Чернігівська династія руських князів // Хроніка – 2000. – 1996. – № 16 – С. 67– 87.
- Дмитрієва О.В. Генеалогія // Введение специальные в исторически дисциплины. – М., 1990. – С. 6 – 40.
- История и генеалогия: С.Б. Веселовский и проблемы историко-генеалогических исследований // АН СССР, Ин-т истории СССР; Н.И. Павленко (отв. ред.). – М.:

Наука, 1977. – 287 с.

Кривошея В. Еліта нації і еліта суспільства (або деякі питання української генеалогії) // Розбудова держави. – 1998. – № 1 – 2. – С. 98–105.

Легун Ю.В. Питання селянської генеалогії в дослідженнях російських істориків (1785 – 2001 рр.) // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Історія. – 2003. – Вип. 68–70. – С. 50–60.

Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. – Москва: Владос, 2000. – С. 328–345.

Мацьків Т. Справа княжого титулу гетьмана Івана Мазепи // Київська старовина. – 1993. – Ч. 6. – С. 100–102.

Медушевская О.М. Историческая наука и генеалогия // Вопросы истории. – 1970. – № 2. – С. 10–15.

Мельник Л. Князь Ярема Вишневецький // Київська старовина. – 1994. – Ч. 2. – С. 103–112.

Мицик Б. Генеалогія: словник допоміжних історичних дисциплін // Знання та праця. – 1987. – № 3. – С. 14–15.

Нарбут И. Генеалогия Украины. – Москва, 1996. – Вып. 1. – 164 с.

Петров О.В. Генеалогия и поиски документов личного происхождения XIX – начала XX века // Советские архивы. – 1973. – № 2. – С. 33–38.

Пріцак О. Рід Скоропадських // Останній Гетьман: ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. – К., 1993. – С. 179–197.

Попельницька О. Найбільші землевласники і підприємці київського Подолу XVII – XVIII ст.: історико-топографічний та генеалогічний аспект // Київська старовина. – 2002. – № 3. – С. 20–31.

Попов Н.В. Династия Романовых в семье европейских монархов // Новая и новейшая история. – 1994. – № 2. – С. 158–183.

Румянцева В.В. Деякі підсумки розвитку генеалогії // Український історичний журнал. – 1987. – № 3. – С. 89–99.

Томазов В. Вони служили Україні: з історії козацьких родів єврейського походження // Хроніка – 2000. – 1998. – № 21 – 22. – С. 62–71.

Томазов В. Практично-утилітарна доба генеалогії козацько-старшинських родів

(друга половина XVII – перша половина XIX ст.) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірник наукових праць. – Ч. 13. У двох частинах. Частина 1. – 2006. – С. 128–143.

Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика. – Матеріали генеалогічних читань пам'яті Вадима Модзалевського. – Київ, 1996. – 165 с.

Черепанова С. Філософія родознавства: навчальний посібник. – Київ: Знання, 2008. – С. 300–400.

Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVI ст. Волинь, Центральна Україна. – К., 1993. – 416 с.

При підготовці першого питання семінарського заняття з'ясуйте предмет та найважливіші завдання генеалогії як спеціальної історичної дисципліни. Коли зародилася практична генеалогія? Охарактеризуйте розвиток генеалогії в рабовласницькому та середньовічному суспільствах. Коли з'явилися генеалогічні дерева та таблиці? Який період називають „золотим віком генеалогії”? Чому?

Коли відбулося становлення генеалогії як спеціальної історичної дисципліни? Хто з європейських вчених стояв біля витоків формування генеалогії як наукової дисципліни?

При висвітленні другого питання семінарського заняття зверніть увагу на нагромадження генеалогічних знань на території України впродовж XII – XVIII ст. Назвіть найбільш ґрунтовні праці українських дослідників у галузі генеалогії у XVIII – початку XX ст. Охарактеризуйте основні тенденції розвитку української генеалогії в радянській та сучасній українській історіографії. Назвіть наукові установи, що в різний час досліджували та досліджують різноманітні аспекти української генеалогії.

При висвітленні третього питання семінарського заняття охарактеризуйте найважливіші види писемних джерел, за допомогою яких можна отримати відомості генеалогічного характеру, зокрема, середньовічні літописи та хроніки, гербовники, синодики та поминальники, родословці, знакові родовідні книги та пам'ятки історичної літератури („Степенная книга”, „Бархатная книга”, „Государев родословец”,

„Малоросійський родословник” В.Модзалевського тощо), козацькі реєстри, реєстри українських студентів у зарубіжних університетах, документи державних установ, що відали питаннями генеалогії(Розрядний приказ, Палата родовідних справ, Герольдмейстерська контора, департамент Герольдії) та інші.

При висвітлені четвертого питання семінарського заняття дайте визначення поняттям „генеалогічне древо”, „генеалогічна таблиця”, „генеалогічне досьє”, „генеалогічна картка”. За якою методикою створюються генеалогічні таблиці та інші документи генеалогічного характеру. Які відомості вони фіксують в першу чергу?

ЕПІГРАФІКА

Основні поняття: епіграфіка, епіграфічні джерела, берестяні грамоти, барельєфи.

Питання самостійного опрацювання

1. Епіграфіка як спеціальна історична дисципліна, історія її виникнення та розвитку.
2. Епіграфічні пам'ятки з історії Стародавнього Сходу.
3. Епіграфічні джерела до вивчення історії Стародавньої Греції та Стародавнього Риму.
4. Епіграфіка Київської Русі.

Теми рефератів

1. Графіті Софії Київської.

Література для опрацювання

- Бокщанин А.Т. Источниковедение Древнего Рима: Учеб. пособие. – М., изд-во МГУ, 1981. – 159 с.
- Вспомогательные исторические дисциплины: историография и теория. – К.: Наук., думка, 1988. – 280 с.
- Виноградов Ю.Г. Зайцев Ю.П. Новый эпитафический памятник из Неаполя Скифского // Археологія. – 2003. – № 1. – С. 144–149.
- Высоцкий С. А. Средневековые надписи Софии Киевской (По материалам граффити XI – XVII вв.). – К.: Наукова думка, 1976. – 455 с.
- Дрбоглав Д.А. Камни рассказывают...: эпитафические латинские памятники (XV – первая половина XVII в.). – М., 1988. – 79 с.
- Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. – Т. 1 – 10 (відповідні статті).
- Епіграфіка // Хронологія історична // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська

(кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. – К.: Либідь, 2008. – С. 223–227.

Історія Української РСР. – В 10 т. – Т. 1. – К., 1981.

Источниковедение Древней Греции: Учеб. пособие / Под ред. В.И. Кузицина. – М.: изд-во Моск. ун-та, 1982. – 240 с.

Источниковедение истории Древнего Востока: Учеб. пособие. / Под ред. В.И. Кузицина. – М.: Высш. школа, 1984. – 392 с.

Корнієнко В. Зображення зайця в Софійському соборі: матеріали до корпусу кийвських графіті // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірник наукових праць. – Ч. 13. У двох частинах. Частина 1. – 2006. – С. 6–27.

Медынцева А. У истоков славянской письменности (о последних открытиях в области славянской эпиграфики) // Наука и жизнь. – 1985. – № 12. – С. 91–96.

Медынцева А.А. Древнерусские надписи Новгородского Софийского собора XI – XIV вв. – М: Наука, 1978. – 311 с.

Неронова В.Д. Введение в историю Древнего мира. – Пермь, 1973. – 320 с.

Рыбаков Б.А. Русская эпиграфика X – XIV вв. (состояние, возможности, задачи) // Из истории культуры Древней Руси. – М., 1984. – С. 34–58.

Спеціальні історичні дисципліни: Навч. посібник / За ред. В.О. Замлинського, М.Ф. Дмитрієнко. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 303–307.

Станко М.В. Декілька античних графіті з Тіри // Археологія. – 2003. – № 3. – С. 144–149.

Федорова Е.В. Введение в латинскую эпиграфику: Учеб пособие. – М., 1982. – 255с.

Федорова Е.В. Латинские надписи: Учеб. пособие. – М.: изд-во Моск. ун-та, 1976. – 280 с.

Федорова Е.В. Латинская эпиграфика. – М.: изд-во Моск. ун-та, 1969. – 373 с.

При підготовці першого питання дайте визначення поняттю „епіграфіка”, з’ясуйте коли епіграфіка почала розвиватися як спеціальна історична дисципліна. Назвіть українських, російських та західноєвропейських вчених, що зробили вагомий внесок у дослідження епіграфічних джерел впродовж XVIII – початку XX ст. Охарактеризуйте

основні напрямки епіграфічних досліджень радянських та сучасних українських вчених, зверніть увагу на низку музейних установ, що зберігають та вивчають епіграфічні пам'ятки.

При підготовці другого питання проаналізуйте найвідоміші давньоєгипетські, вавілонські, асирійські, фінікійські, давньоєврейські епіграфічні пам'ятки, охарактеризуйте їхній зміст та значення для дослідження давніх рабовласницьких цивілізацій. Зверніть увагу на види писемності, якими написані найбільш знакові епіграфічні джерела з історії Стародавнього Сходу.

При підготовці третього питання проаналізуйте найвідоміші епіграфічні джерела Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Зверніть увагу на державно-правові документи, епіграфи, літературні твори, побутові записи, графіті, написи на предметах домашнього вжитку давньогрецького та давньоримського походження. В чому полягає їхнє значення при дослідженні історії Стародавньої Греції та Стародавнього Риму.

При підготовці четвертого питання розкрийте зміст епіграфічних пам'яток Києво-руської держави, зокрема, тих, що викарбувані на предметах домашнього вжитку, стінах, надгробних пам'ятниках тощо. При цьому особливу увагу зверніть на графіті Софії Київської, Кирилівської церкви, церкви св. Михаїла Видубецького тощо. З'ясуйте їхнє значення для дослідження історії Києво-руської держави.

ДИПЛОМАТИКА

Основні поняття: дипломатика, акт, формулярний аналіз, монограма, рюш, комма.

Питання самостійного опрацювання

1. Предмет, об'єкт та завдання дипломатики, її структура.
2. Історія розвитку дипломатики як наукової дисципліни.
3. Походження та функції актів.
4. Класифікація актів.
5. Особливості вивчення внутрішньої та зовнішньої форми актів.

Теми рефератів

1. Австрійські вчені Т.Зіккель та Ю.Фіккер – основоположники провідного методу дипломатики формулярного аналізу.

Література для опрацювання

Дашкевич Я. Р. Стан і завдання української дипломатики // Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. – Київ, 1968. – С. 30–42.

Дипломатика // Спеціальні історичні дисципліни: Навч. посібник / За ред. В.О.Замлинського, М.Ф. Дмитрієнко. – К.: НКМ ВО, 1992. – С.236–242.

Дипломатика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт.кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. – К.: Либідь, 2008. – С. 181–192.

Каштанов С.М. Русская дипломатика: учеб. пособие для вузов по спец. «История». – Москва, 1988. – 160 с.

Купчинський О.А. До питання про характеристику формуляра рукописних

документів Середньовіччя // Архіви України. – 1974. – № 6. – С. 15–21.

Мицик Ю.А. Про видання „Українського жіночого дипломатарія доби Гетьманщини” // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – 2000. – Ч.5. – С. 68–75.

Проценко Л.А. Актові книги як джерело до вивчення спеціальних історичних дисциплін // Історичні джерела та їх використання. – К., 1964. – С. 22–31.

При підготовці першого питання дайте визначення поняттю „дипломатика”, з’ясуйте об’єкт, предмет та завдання дипломатики. Щодо структури „дипломати”, то зверніть увагу на такі основні її складові: зовнішню форму акта, внутрішню форму акта та походження актів.

При підготовці другого питання охарактеризуйте передумови формування дипломатики як наукової дисципліни. З’ясуйте коли термін „дипломатика” було запроваджено до наукового обігу. Назвіть західноєвропейських вчених, що зробили вагомий внесок у формування та становлення дипломатики як спеціальної історичної дисципліни впродовж XVII – XIX ст. Хто з російських вчених зробив вагомий внесок у розвиток цієї дисципліни? Окресліть основні етапи розвитку дипломатики в Україні впродовж XVIII – XXI ст. Назвіть наукові установи, що зробили та роблять вагомий внесок у справу дипломатичних досліджень в Україні.

При підготовці третього питання з’ясуйте, на які аспекти повинен звернути увагу дослідник даючи відповідь на питання про походження актів? Для чого здійснюється історико-юридичний, історико-географічний, історико-політичний, історико-економічний порівняльний аналіз актів з іншими документами? В чому полягає функція актових джерел? Охарактеризуйте концепцію чеського вченого І.Шебаника щодо функційності актів.

При підготовці четвертого питання з’ясуйте основні підходи щодо класифікації актів. Які документи розуміють під поняттями „публічно-правові” та „приватноправові” акти? Як класифікують актові джерела західноєвропейські вчені? Охарактеризуйте схему класифікації актів феодалізму російського дослідника С.Каштанова.

При підготовці п'ятого питання спочатку зверніть увагу на аналіз зовнішньої форми актів як один із найважливіших методів дипломатики, особливо, на образотворчі елементи їхнього оформлення, зокрема, інвокацію, монограму, рюш, хрест, роту, комму та інші. Далі з'ясуйте який метод вважається передовим для вивчення внутрішньої форми актів з другої половини ХІХ ст. Назвіть вчених, що запровадили його до наукового обігу. В чому полягає суть формулярного методу? Охарактеризуйте структуру умовного формуляру.

АРХЕОГРАФІЯ

Основні поняття: археографія, транслітерація, транскрибування, регести, камеральні видання.

Питання самостійного опрацювання

1. Археографія як спеціальна історична дисципліна.
2. Археографічне видання документів XII – XV ст.
3. Видання писемних джерел XVI – XVIII та XIX – XX ст.

Теми рефератів

1. Інститут української археографії і джерелознавства НАН України: основні напрямки наукових досліджень.

Література для опрацювання

Археографія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт.кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. – К.: Либідь, 2008. – С. 22–29.

Археографія // Спеціальні історичні дисципліни: Навч. посібник / За ред. В.О.Замлинського, М.Ф. Дмитрієнко. – К.: НКМ ВО, 1992. – С.236–242.

Боряк Г.В. Національна архівна спадщина України та державний реєстр „Археографічна Україніка”: архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи. – К., 1995. – 210 с.

Добрушкин Е.М. Основы археографии: учебное пособие. – Москва, 1992. – 303 с.

Едиційна археографія в Україні у XIX – XX ст.: плани, проекти, програми видань. – К., 1993. – Вип. 1. – 89 с.

Журба О.І. Київська археографічна комісія, 1843 – 1921: нарис історії та діяльності. – К., 1993. – 112 с.

Журба О.І. Становлення української археографії: люди, ідеї, інституції. –

Дніпропетровськ, 2003. – 180 с.

Ісаєвич Я.Д. Українська археографія в XVII – XVIII // Історичні джерела та їх використання. – К., 1964. – Вип. 1 – С. 10–15.

Каштанов С.М. Актовая археографія . – Москва, 1998. – 120 с.

Передача текстів документів і пам'яток: методичні рекомендації за матеріалами науково-методичної наради, квітень, 1990. – К., 1990. – 62 с.

При підготовці першого питання дайте визначення поняттю „археографія”, з'ясуйте коли археографія стала формуватися як наукова дисципліна, охарактеризуйте основні етапи її становлення в Західній Європі, Росії та Україні. З'ясуйте яке значення для запровадження до наукового обігу нових джерел має польова археографія. Що таке транслітерація і транскрибування? Яка їхня роль у точній передачі тексту опублікованих писемних джерел? На основі яких нормативних документів сьогодні видаються історичні джерела? Які вимоги вони ставлять до опублікованих писемних джерел? Яке значення мають регести та камеральні видання для запровадження до наукового обігу максимально широкого кола нових джерел?

При підготовці другого питання з'ясуйте особливості видання писемних історичних джерел XII – XV ст., що передаються громадянським шрифтом. Чи зберігаються в них літери кириличної азбуки зазначеного часового проміжку?

При підготовці третього питання охарактеризуйте основні правила видання писемних історичних джерел XVI – XVIII та XIX – XX ст., що видаються літерами сучасного алфавіту із збереженням особливостей правопису документа.

ОНОМАСТИКА

Основні поняття: ономастика, топоніміка, етніміка антропоніміка, ім'я, форманти, прізвище.

Питання самостійного опрацювання

1. Предмет, завдання і методологія ономастики як спеціальної історичної дисципліни.
2. Особливості формування слов'янського антропомінікону.
3. Виникнення українських прізвищ.

Теми рефератів

1. Походження сучасних українських імен.

Література для опрацювання

Актуальні питання антропоніміки: збірник матеріалів наукових читань пам'яті Ю.К. Редька / Від. ред. І.Ф.Єфименко. – К., 2005. – 210 с.

Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф. Антропоніми: історія та сучасність: навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 198 с.

Масенко Л. Українські імена та прізвища. – К., 1990. – 243 с.

Ономастика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. – К.: Либідь, 2008. – С. 399–407.

Проблеми слов'янської ономастики: збірник наукових праць / За ред. С.М.Медвідь-Пахомова. – Ужгород, 1999. – 326 с.

Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. – К., 1969. – 392 с.

Скрипник Л., Дзятківська Н. Власні імена людей: словник-довідник. – К., 1996. – 380 с.

Слов'янська ономастика: збірник наукових праць на честь 70-річчя д-ра філол. наук, проф. П.П.Чучки / Редкол.: С.М.Медвідь та інші. – Ужгород, 1998. – 352 с.

Филиппов И. Ономастика // Введение в специальные исторические дисциплины:

учебное пособие / Т.Гусарова, О.Дмитриева, И. Филиппов. – Москва: Издательство Московского университета, 1990. – С. 199–229.

При підготовці першого питання дайте визначення поняттю „ономастика”, з’ясуйте предмет та завдання її як спеціальної історичної дисципліни, зверніть увагу на основні етапи становлення ономастики як наукової дисципліни, методологію цієї дисципліни. Назвіть провідних зарубіжних та українських вчених, що працюють в цій галузі. Яким чином проходив процес формування антропонімістичних систем сучасних народів світу?

При підготовці другого питання охарактеризуйте основні етапи становлення українського антропомінікону. Звідки беруть свій початок язичницькі християнські імена? Яку інформацію вони надають про світогляд наших предків? Охарактеризуйте походження імен руських князів. Як вплинуло прийняття християнства на слов’янський антропомінікон? З’ясуйте особливості походжень власних імен українців в XVI – початку XX ст., в радянський та сучасний період.

При підготовці третього питання дайте визначення поняттю „прізвище”, з’ясуйте концепції дослідників щодо часу їх появи. Які відомості з цього приводу у документах XVIII – першої половини XIX ст.? Охарактеризуйте основні способи формування українських прізвищ. Дайте відповідь на запитання: коли в основному сформувалася сучасна українська антропонімістична система і, які фактори впливають на неї сьогодні.

ЗАПИТАННЯ ДО ЗАЛІКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Поняття, місце та роль спеціальних історичних дисциплін в історичній науці.
2. Система спеціальних історичних дисциплін.
3. Історія виникнення та розвитку спеціальних історичних дисциплін.
4. Предмет та завдання палеографії. Палеографічний метод.
5. Дослідження латинського письма.
6. Історія розвитку кириличної палеографії.
7. Найдавніші види писемності. Фінікійське та давньогрецьке письмо.
8. Формування латинського письма.
9. Основні типи латинського письма.
10. Національні види латинської писемності.
11. Готичне письмо.
12. Гуманістичне письмо.
13. Зародження фонетичного письма: джерела і наукові гіпотези.
14. Глаголиця: походження, графіка, пам'ятки.
15. Походження кириличного письма.
16. Устав та його еволюція протягом XI – XIV століть.
17. Зовнішні ознаки пам'яток писемності Давньої Русі XI – XII століть (матеріали і знаряддя для письма, прикраси і формат рукописів, особливості написання цифр та ін.).
18. Зовнішні ознаки письмових джерел XII – кінця XV ст. (пізній устав та його перехід в півустав, матеріали для письма, прикраси рукописів, мініатюри, вязь та ін.).
19. Характерні риси півустава, його різновиди: старший, молодший, біглий тощо.
20. Скорописне письмо: етапи розвитку, особливості графіки та поширення в Україні.
21. Громадянський шрифт.
22. Найдавніші писемні матеріали.
23. Папірус як матеріал для письма.
24. Пергамент як матеріал для письма.

25. Папір як матеріал для письма.
26. Знаряддя для письма.
27. Берестяні грамоти як історичні джерела.
28. Філіграні: походження і види.
29. Джерелознавчі значення та деякі особливості українських філіграней.
30. Становлення кодикології як спеціальної історичної дисципліни.
31. Формат рукопису і підготовка тексту. Виготовлення палітурки.
32. Орнаментальні прикраси в середньовічних кириличних рукописних книгах.
33. Період сакрального статусу української рукописної книги (XI – середина XVI ст.).
34. Період десакралізації української рукописної книги (друга половина XVI – XVIII ст.).
35. Предмет, об'єкт, завдання дипломатики та її структура.
36. Історія розвитку дипломатики як наукової дисципліни.
37. Походження та функції актів.
38. Класифікація актів.
39. Аналіз зовнішньої та внутрішньої форми актів.
40. Предмет і завдання історичної хронології як спеціальної історичної дисципліни.
41. Виникнення і розвиток хронології як наукової історичної дисципліни.
42. Поняття часу, календаря, ери, календарного стилю.
43. Типи календарних систем.
44. Поясовий та декретний час, лінія зміни дат.
45. Юліанський календар.
46. Григоріанський календар.
47. Співвідношення Юліанського та Григоріанського календарів.
48. Уявлення про час у східних слов'ян.
49. Візантійський календар, прийняття його східними слов'янами. Поняття березневого, вересневого та ультраберезневого стилю.
50. Давньоруська система рахунку часу.
51. Особливості запровадження григоріанського календаря на українських землях

в XVI – на початку XX ст.

52. Методика переведення стародавніх дат у джерелах на сучасну систему літочислення з ери „від створення світу” на еру „від Різдва Христового”.

53. Методика переведення стародавніх дат у джерелах на сучасну систему літочислення з юліанського календаря (старого стилю) на григоріанський (новий стиль).

54. Методика переведення стародавніх дат у джерелах на сучасну систему літочислення з березневого, вересневого та ультраберезневого років візантійської ери.

55. Переведення на сучасне літочислення дат, поданих через індікти.

56. ”Рука Дамаскіна”. Круг Сонця і вруцелето. Особливості встановлення дат Пасхи.

57. Переведення на сучасну систему літочислення дат, поданих за мусульманським календарем.

58. Предмет, завдання, джерела метрології та історія її формування як наукової дисципліни.

59. Метрологія Давньоруської держави (X – початок XII ст.).

60. Метрологія періоду феодальної роздробленості Київської Русі (XII – XV ст.).

61. Російська метрологія XVI – XX ст. Українські місцеві метричні одиниці вказаного періоду.

62. Створення Міжнародної метричної системи.

63. Археографія як наукова дисципліна.

64. Археографічне видання документів XII – XIV ст.

65. Видання писемних джерел XVI – XVIII та XIX – XX ст.

66. Епіграфіка як спеціальна історична дисципліна, історія її виникнення та розвитку.

67. Епіграфічні пам’ятки з історії Стародавнього Сходу.

68. Епіграфічні джерела до вивчення історії Стародавньої Греції та Стародавнього Риму.

69. Епіграфіка Київської Русі.

70. Сучасні матеріали для письма: виникнення та еволюція.

71. Знаряддя для письма: металеві пера, олівці, кулькові ручки.

72. Графіка сучасного письма. Різноманітність почерків, їх індивідуальні особливості.

73. Предмет, завдання і методологія ономастики як спеціальної історичної дисципліни.

74. Особливості формування слов'янського антропонімікону.

75. Виникнення українських прізвищ.

Сформулюйте визначення таким поняттям:

76. Спеціальні історичні дисципліни, палеографія, глаголиця, кирилиця, черти і ризи, тайнопис, устав, півустав, скоропис, громадянський шрифт.

77. Піктографічне письмо, ідеографічне письмо, фонетичне письмо.

78. Капітальне письмо, маюскульне письмо, мінускульне письмо, курсивне письмо, готичне письмо, гуманістичне письмо.

79. Орнамент, ініціал, заставка, кінцівка, мініатюра, в'язь, рукопис, давньоруський орнамент, тератологічний орнамент, балканський орнамент.

80. Папірус, пергамент, береста, папір.

81. Філігранологія, водяний знак, вержер, пантюзо, бомбіцина

82. Епіграфіка, епіграфічні джерела, берестяні грамоти, барельєфи.

83. Графологія, стенографія, факсиміле.

84. Історична хронологія, час, доба, тиждень, місяць, рік, ера, березневий стиль, вересневий стиль, ультраберезневий стиль, індікти.

85. Часові пояси, лінія зміни дат, декретний час.

86. Візантійська ера, старий стиль, новий стиль, календи, нони, іди, «рука Дамаскіна», вруцелето, круг Сонця.

87. Дипломатика, акт, зовнішня форма актових джерел, внутрішня форма актових джерел, формулярний аналіз, хризмон, інвокація, монограма.

88. Кодикологія, скрипторій, фоліанти, в'язь, орнамент, мініатюра, заставка, кінцівка, ініціал,

89. Старовізантійський орнамент, тератологічний орнамент, нововізантійський орнамент, балканський орнамент, квітковий орнамент, стародрукований орнамент, клаузури.

90. Исторична метрологія, п'ядь, лікоть, сажень, верства, аршин, четверть, фут, дюйм, відро, лан, морг, цебер.
91. Археографія, транслітерація, транскрібірування, регести.
92. Ономастика, антропоніміка, ім'я, прізвище.

Методичний посібник

Шологон Лілія Іванівна

Спеціальні історичні дисципліни: мова та письмо
методичний посібник зі спецкурсу для студентів
другого курсу Інституту історії і політології

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

УДК 371.214.114
ББК 74.580.263.1